

## Bevezetés a fonológiába.<sup>1)</sup>

### II. Magyar fonológia.

„... a' betű eléggé kitetsző természeté szerint változtatja a' szónak jelentését.”  
*Egy régi szótáríró.*

**9. A magyar leíró fonológia feladata** megállapítani azokat a hangszközöket, amelyeket a magyar nyelv — az írott és beszélt nyelv — jelenleg használ, kijelölni e hangszközök közül azokat, amelyeknek funkciója van, vagyis a fonémeket, és a fonémek viszonyainak tisztázásával meghatározni hangrendszerünk sajátosságait.

Természetesen nemcsak a jelenlegi állapot lehet ilyen leírás tárgya. Nyelvünk történetének bármely korszakából kiszakíthatnánk egy időpontot, feltéve, hogy az emlékek elegendő anyagot nyújtanának munkánkhoz. És éppen ez az, ami a mai állapot kiválasztását leginkább ajánlja: a mai nyelvből áll rendelkezésünkre a legtöbb adat. Az irodalmi nyelv itt van előttünk, tetszésszerint meríthetünk belőle. A köznyelvet ismerjük, és a nép nyelve is hozzáférhető számunkra, ha másképp nem, ama páratlanul gazdag adathalmaz révén, melyet nyelvjáráskutatásunk évszázados munkával az ország minden tájáról összehordott.

Az elmúlt korok a teljesség tekintetében nem versenyezhetnek a mával, mert ha egyik-másik adna is elegendő támpontot az írott nyelvre vonatkozólag, a beszélt nyelv valóságos hangszközeit már csak többé-kevésbé valószínű találgatásokkal tudnók meghatározni.

Ez a mostani teljesség azonban szintén nem tökéletes. Ott mutatkoznak hiányok, ahol a kutató leginkább szorul idegen támogatásra, a népnyelvnél. Nem a nyelvjárási leírások sokszor panaszolt gyengéire gondolunk, a laikus leírók minket oly közelről érintő hangtani készületlenségére. A sok selejtes holmi közt annyi jó fültre valló, épkezláb megtigyelés akad, hogy könnyen eligazodhatunk a népies hangjelenségek útvesztőiben, és még ott sem hagy cserben

<sup>1)</sup> Vö. NyK. XLVIII, 1.

biztonságérzetünk, ahol a leírók felületessége vagy túlzott eredetiségre való törekvése kételyt ébreszthet bennünk: ellenőrizni tudjuk őket egymással. Majdnem minden nagyobb nyelvjáróterületről van bőséges anyagunk, a baj inkább ott van, hogy ez az anyag már nem éppen mai. Vannak vidékek, amelyek nyelvéről még a múlt század 80—90-es éveiből maradt ránk az utolsó leírás — és azóta semmi hír. Nemzedékek jöttek, nemzedékek mentek, de senkisémmé vált, mit hoztak vagy vittek magukkal nyelviileg. Senki nem kereste, milyen változást okoztak a nép nyelvében az utóbbi évtizedek társadalmi eltolódásai és a technikai haladás embereket egymáshoz közelebb terelő vívmányai vagy, amit elsősorban kellett volna említenünk, a köznyelv hódításai, amelyek az iskola és az újság jóvoltából éppen az utolsó ötven évben voltak legjelentősebbek. Hogy milyen területeket hódított el a köznyelv a népnyelv provinciáiból, nem tudjuk. Nem tudjuk azt sem, milyen rendet vágtak az idegenítő törekvések a magyar nyelv törzséről leszakított nyelvjárásokban. Mire jutott a csehesítés és tótosodás a palócságban, mire az oláhosítás a Királyhágón túl és a Székelyföldön? És ha ezeken a részeken a zárt tömegek ellenállása dacolt is az erőszak erővel, ki tudja, mi lett nyelvszigeteinkkel fenn Máramarosban és lenn Szlavóniában, amelyek már a magyar uralom idején is elmerüléssel fenyegettek, mi lett a szakadási 159 magyarral és idiómájával, ha már 1910-ben is 1009 oláh lakott a községben?

Szórványosan még a legutóbbi években is jelentek meg nyelvjárás ismertetések, de mintha elapadt volna az érdeklődés a magyar nyelvjárás iránt, megtört az a nagyszerű lendület, amelyet a régi *Nyelvőr* adott ennek a fontos tudományágnak.

Mai — szoros értelemben vett mai — adataink a népnyelvre, sajnos, nincsenek, és míg nyelvjárásaink új katasztere el nem készül, nem is lesznek. Használni tehát csak azt a meglévő irodalmat használhatjuk, amely inkább a tegnapról ad képet, és e mellett még külön nehézséget is rejteget: a szempontok különbözőségét.

Népnyelvi leírásaink ugyanis eleinte nem nyelvészeti, később pedig nem tisztán leíró szempontok szerint készültek. A régebbi irodalom — mint tudjuk — a nyelvújítási törekvések szolgálatában állott. Munkásait főleg az irodalmi nyelv gazdagításának gondolata vezérelte. „Hadd jussanak be nyelvünk alkatának bármily vékony vonásai s erecskéi az írók ismerettárába, hogy annál kevesebb idegenségeknél legyen helyök“ — idézi Vass József, NyK. II, 362

LŐRINCZ KÁROLY kapnikbányai plébános szavait, amelyekben még ott cseng a nyelvújítók régi vágya: az irodalmi nyelv megújítása a népnyelv friss erőivel. Az újabb nyelvjárási irodalmat a *Nyelvőr* megindulásától szokták számítani. Ez már rendszeresebb munka eredménye, és a szempont, amely áthatja, merőben linguistikai: nyelvtörténeti szempont. A 70-es évektől kezdve egyre jobban terjed és erősödik a hit, hogy a nyelvjárások voltaképp nyelvemlékek, amelyekben elveszettnek hitt ősi sajátságok rejtőznek. Ez fűti a gyűjtési munka irányítóit, akik a magyar nyelvtörténet hézagait remélték kitölteni a nyelvjárások rejtett régiségeivel. Ahol ilyesmi nem kínálkozott, még a leírást is mellőzték.<sup>1)</sup>

A szempont természetesen indokolt és helyes volt: a nyelvtörténetnek szüksége van minden adatra, akárhol is bukkan fel, egyaránt tudja használni a holt pergamenek feljegyzéseit és az eleven archaizmusokat, de a nyelvjárási anyag feldolgozóit érthetőleg zavarta ez a követelmény. Synchronikus tények elé állították őket és diachronikusan értékesíthető eredményeket vártak munkájuktól. Ennek persze az lett a következménye, hogy az adatok sokhelyütt eltorzultak az ellentétes szempontok tükrében. Márpedig az eltorzult adatokból nehéz kihámozni a valóság magvát.

Ezt a nehézséget azonban vállalnunk kell, mert csak a nyelvjárási anyag fonológiai értékelése után tudunk majd képet alkotni a népnyelv, a köznyelv és az irodalmi nyelv hangrendszerének egymás-

<sup>1)</sup> Jellegzetes e tekintetben Balassa felfogása. „Nem szólhatunk magyar nyelvjárásról az ország fővárosában, Budapesten sem — írta M. Nyj. 1. lap 1. jegyz. — mert e város lakossága, főleg Budáé, *eredetileg* német volt.“ Ha BALASSA azt mondta volna, hogy Budapesten nyelvjárásról — a szó népnyelvi értelmében — nem lehet szó, mert itt általában a magyar köznyelvet beszélik, igazán lett volna, de azért nem foglalkozni egy város nyelvével, mert ott valamikor más nyelven, illetve más nyelven is beszéltek, a legfurcsább indoklás.

Csak curiosum kedvéért iktatom ide, hogy BALASSA szerint fővárosunk nyelve *nem természetesen*, hanem az ország legkülönbözőbb részeiből összeverődött lakosság nyelvének keveredéséből alakult „az irodalmi nyelv befolyása alatt.“ Már pedig ez öreg hiba, mert BALASSÁNAK a legjelentéktelenebb nyelvjárás is „fontosabb és tanulságosabb, mint az *erőszak*kal létrehozott irodalmi nyelv“ (i. m. 5).

Nem tudom, milyen „erőszakra“ gondolt itt Balassa. Csak nem arra a hihetetlenül differenciált munkára célt, amelyben a magyar irodalom minden neves és névtelen munkása résztvett, aki új kifejezési árnyalatokkal valaha is gazdagította az irott nyelvet? Mert azt talán mégsem szabad erőszaknak tekinteni, hogy poétáink és íróink bele-beleszótték egyéni színeiket abba az anyagba, amelyet készen kaptak, és amelynek alapját a beszélt nyelv alkotta?!

Az meg egyenesen rejtélyes, hogy miért nem természetes dolog a nyelvjárások keveredése és kiegyenlítődése. Ennél természetesebb jelenséget igazán keveset lehet találni a nyelv életében.

közti viszonyáról, amelynek megállapítása szintén feladatunk körébe vág.

## 10. Fonémek és változatok a magyarban.<sup>1)</sup>

### a) Rövid magánhangzók.

a

E foném kétféleképpen realizálódik a magyarban. A köznyelvben és a nyelvjárások nagy részében mint *á* (legalsó nyelvállású rövid veláris hangzó, negyedfokú labializációval), kisebb részében pedig mint *ä* (legalsó nyelvállású illabiális rövid veláris hangzó). Az *ä* és *á* együtt seholsem foném.

Az *ä*-realizációra főleg a palócságból vannak adataink, mégpedig mindegyik alterületről (nyugati, közép, déli és keleti palóc), de azért itt sem általános ez a sajátság, mert mindenütt vannak vidékek *á* realizációval is. Az ú. n. jázsztelepeken (Kiskunfélegyháza, Majsa, Zenta), a szlavóniai tájszólásban és a nyugati székelységhez tartozó Sóvidék egyes helyein (Kibéd, Makkfalva, Gyalakuta) is *ä* a realizáció, sőt a bács megyei Bajmokon is, de itt már kiveszőben van ez a sajátság. Az összes többi magyar nyelvjárásban, beleértve természetesen az *ä*-zó palóc vidékeket is, *á* a realizáció.

E két realizációs típuson kívül lehetnek, mint ahogy vannak is, árnyalati ejtéskülönbségek vidékenként, de ezeknek nyelvi értéke nincs, és így bátran elhanyagolhatók.

Megjegyzendő, hogy a királyhágóntúli nyelvjárásban és a tiszántúli dialektus átmeneti részein (belényesi és tenkei járás) az *a* foném fonológiai felhasználása más, mint a többi nyelvjárásban, az irodalmi nyelvben és a köznyelvben.

*ä* kombinatórikus változat. Egyes nyelvjárásokban, amelyekben az *a* foném realizációja általában *ä*, olyankor, amikor a következő szótagban *á* áll, *ä* helyett *ä* hangzik. Pl. *fä*, *de kápäl*. Ezekben tehát együtt jelentkezik az *ä* és *ä*, de csak mint kombinatórikus változatok: az *ä* az alap-, az *ä* pedig a mellékváltozata az *a* fonémnek.

Ez a variáns különösen a székelységben általános, főleg a marosszéki és a nyugati nyelvjárásokban (Keresztúr, Sóvidék, Havas-

<sup>1)</sup> Jelmagyarázat. Sor alatt:  $\underset{\cdot}{c}$  = nyíltság,  $\underset{\cdot}{c}$  = zártság,  $\underset{\sim}{c}$  = nazalizáció,  $\underset{\wedge}{c}$  = szűk,  $\underset{\vee}{c}$  = széles artikuláció,  $\underset{-}{c}$  = a köznyelvinél előrébb,  $\underset{+}{c}$  = hátrább képzett hang,  $\underset{\cup}{c}$  = diftongus jelzése. Sor fölött:  $\bar{c}$  = hosszúság.

alja, homoródi járás), de a keleti részekén (Alcsík) és a moldvai csángóknál is gyakori. Más dialektusokban már csak itt-ott bukkan fel. A nyugati nyelvjáróterületen csak Felső-Örvidékről, Dunántúl felsőszigetközi részéből, a palóc Vágkirályfáról és Jászfényszaruból, és a királyhágóntúli Magyar-Décséről vannak rá adataink. Bajmokon az a nemzedék, amely már *á* realizációval beszél, a legutóbb még szintén ejtette ezt a változatot.

*á stíláriis változat.* Főleg a műveltebbek beszédében fordul elő, idegen eredetű szavak ejtésénél. Nem általános, még a köznyelvben sem (I. Gombocz, MTNy. II. Hangt. I. 71). Az *akadémia* szóban elég gyakran hallható (o: *áká*...).

## o

Minden nyelvjárásban előforduló foném, vidékenként nyiltabb vagy zártabb realizációban. Megvan természetesen a köznyelvben és az irodalomban is. Az erősen *a*-zó királyhágóntúliban, a tiszántúli nyelvjárás területén pedig a belényesi és tenkei járásban az *o* fonológiai felhasználása kisebb mérvű, mint egyebütt.

*q (= o) kombinatórikus változat.* Legelső nyelvállású rövid veláris hangzó, harmadfokú labializációval. A nyelvállás szempontjából az *a*, a labializáció alapján az *o* mellékvariánsának lehet felfogni. Majdnem mindenütt ismeretes a népnyelvben, és mindig egy *á*-s szótag után jelentkezik az irodalmi és köznyelvi *a* helyén. A nyelvjárások nagy része ilyenkor *o*-t is mond. Tehát: irod. és közny. *háza* ~ népn. *háza* vagy (és) *házo*.

E változatot ismerik a Felső-Örvidéken, Zala vidékén, Dunántúl balatonfelvidéki részén, Veszprém és Fehér megyében, Szigetközben, Mátysföldön, középső palóc területen, Zilahon, Debrecenben, Szamosháton, Tiszaháton, Ugocsában, Koltón, Kalotaszegen, Tordán, Kisküküllőmegyében, a székelység keleti részén (Gyergyó, Csik, Háromszék), a nyugati Sóvidéken és a moldvai csángóknál, legalább is ezekről a helyekről jelentik a leírók.

## ö

Az irodalmi nyelvben, köznyelvben és minden nyelvjárásban meglévő foném. A realizáció tekintetében ennél is vannak népnyelvi eltérések. A legjellegzetesebb eltérés az Alsófejér- és Küküllőmegyében ejtett, *œ*-nek jelzett hang: alsó nyelvállású palatális rövid hangzó, harmadfokú labializációval. Lozsádon középső a nyelvállás, de az

ajakműködés itt is gyengébb. Úgy látszik, Szakadátón is ilyen az *ö*. De ha vannak is realizációs eltérések, nincs nyelvjárás, amely kétféle *ö*-t különböztetne meg fonológiaiilag. A régebbi szakirodalomban többször megismétlődik az az állítás, hogy az Alföld népe különbséget tesz a *szörzött* és *öröm ö* hangjai között (REGNER TIVADAR, NÉGYESY LÁSZLÓ, KOVÁCS JÁNOS, VASS BÉLA), ennek azonban semmi alapja sincs.

ε

Mindenütt előforduló foném. Az írott és beszélt nyelv egyaránt használja. Fonológiai szerepe az északkeleti nyelvterületen a legnagyobb.

*ä* (= ε) változat. Főleg a székelységből ismeretes, de Göcsejben, Dunántúl, a palócvidékeken és a királyhágóntúli nyelvjárásban is előfordul. Az ε változata az ilyen szavakban, mint *de, se, nem, kert, mert, hanem*, stb. Variánsi minőségét közelebről bajos meghatározni. Curgó vidékéről kombinatórikus változatnak (*i, ö* és *ő* előtt!) jelzik, de ez nem valószínű. Sokhelyütt inkább fakultatív változatnak látszik, bizonyos esetekben (pl. *ejnye, de szép!*) alkalmi vagy stiláris variánsnak mondható.

e

Az irodalmi nyelv nem különbözteti meg ezt a hangot. (Az alábbi példákban *ë*-vel fogjuk jelölni, hogy az *e* [= ε]-től megkülönböztethessük.)

Nem is minden nyelvjárásban foném. *Ö-ző* vidékeken (alföldi, pestmegyei, nyugati székely nyelvjárás stb.) csak mint változat fordul elő, mellékváltozata az ε-nek. Az északkeleti nyelvjárasterület szélein szintén csak változat, éppúgy, mint a Királyhágón túl, Kalotaszeg (Fölszeg) kivételével. A felsőtiszaiiban még mint változat is ismeretlen.

Évvél szemben foném a nyugati nyelvjárásokban: *keresték* „mi kerestük“: *kerestek* „ők kerestek“, *lessék* „mi lessük“: *lessek* „én lessek“, *tehenék* „tehenük“: *tehenek* plur. (Göcsej); *kezék*: *kezek* (Rábavidék); *Dunántúl*: *të* nom.: *te* voc. (Szigetköz); a palócságban: *tehenék*: *tehenek* (nyugat); *mënték* jelenidő több. 2. sz.: *mëntek* mult több. 3. sz., *szëmék*: *szëmek* (közép); *kertékét* „kertjüket“: *kertekét* (dél); *elvette feleségül*: *elvette* (= elvetette) a *buzát* (jásztelep); a Duna-tiszai nyelvjárás *tiszántúli* részén (adatok Szentestéről, Mezőtúrról, Szalontáról és Tárkányból) és *Bácskában*: *hëgyës* „spitzig“: *hëgyes* „gebirgig“, *bëgyës* „büszke“: *bëgyes* „nagybögü“ (Csantavér); a *kalotaszegiben*: *të*: *te* (Fölszeg); a *keleti székelységben*:

*erősebben* helyhat.: *erősebben* módhat. (Háromszék); *fejük*: *fejek*, *kezük*: *kezek*, (Gyergyó, Csik).

Feltűnő, hogy az *e* foném fonológiai felhasználása nyelvjárásiilag is nagyon szűkkörű. Mint a példákbl látható, majdnem kizárólag csak alaktani funkciója van, és azokon a területeken is, ahol fonémvolta még bizonyítható, bizonyos jelek mutatják, hogy a nyelv igyekszik kiküszöbölni mint önálló kifejező hangeszközt. Középső palóc vidéken pl. *népeket* „*népüket*“: *népeket*-félék helyett már a *nép-jéket*: *népeket* szópárt használják inkább, jelölül annak, hogy a zárt és nyílt hang közti hangzási különbséget nem érzik elegendőnek a jelentéskülönbség világos kifejezésére. A nyugati nyelvjárásokban, Dunántúl, déli palóc vidékeken (felsőpestmegyei) az *ö*-zés, a keleti palócban az *ε*-zés szorítja még kisebb körre az *e*-t. Az északkeleti és a királyhágóntúli nyelvjárások közé ékelt zilahvidékiben, főleg annak diósadi és sarmasági részén, az *e* már erősen küzd az *ε*-vel, annyira, hogy amelyik szóban az egyik magyar *e*-t mond, a másik mindig *ε*-t használ.

A köznyelv az irodalmi nyelvhez igazodik az *e* tekintetében. Általában nem használja fonémként, bár a köznyelvi *e* ejtés nem minősíthető provincializmusnak.

Az *e* fonológiai pusztulásáról a magyarban még korai volna beszélni, bizonyos azonban, hogy a folyamat már nagyon előrehaladott állapotban van, és ennek oka újabban főleg a köznyelv terjedésében keresendő.

u ü i

Az irodalmi nyelvben, a köznyelvben és az összes nyelvjárásokban mind a három hang foném.

β) Hosszú magánhangzók.

*ā*

E foném realizálása a magyar nyelvterület nagy részén *ā*, némely helyütt *ā̄*. Úgy látszik, a realizálás tekintetében összefüggés van a rövid és hosszú foném között. Ha ugyanis a rövid *a* realizációja *ā*, akkor a hosszúé *ā̄*, viszont *ā* mellett rendszerint *ā̄* szokott előfordulni. Ez alól csak elvétve találunk kivételt: a síroki palóc *ā* mellett *ā̄*-t, a széki palóc *ā* mellett *ā̄*-t mond. Ugyanezt látjuk Kiskunfélegyháza környékén is, ahol *ā* mellett *ā̄*, *ā* mellett *ā̄* is előfordul.

Az  $\bar{a}$  realizáció a palócságból, a jásztelepekről és Szlavóniából ismeretes.

A nép nyelvében egyes helyeken kettőshangú változatok is jelentkeznek. Így Zalában, Balatonfelvidéken, a tolnamegyei Sárközben, Nyitra vidékén, Nógrád és Hont egyes részein, Rimaszombatban.

A köznyelvben a fonétikai realizáció:  $\bar{a}$

$\bar{o}$

Az írott és beszélt nyelv egyformán fonémként használja. A realizáció a köznyelvben monoftongikus, a népnyelvben néhol diftongikus változat is hallható, és pedig

$uo$  a nyugati nyelvjáróterületen (Göcsej, Rábavidék), Dunántúl nyugati részein, palóc (Nyitra, Nógrád és Hont egyes részei) és erdélyi (Háromszék orbai tájszólása, Középcsik, Halmágy, Moldva) nyelvjárásokban;

$ao$  a Duna-Dráva közén, palóc vidékeken (mátravidéki, borsodi, sajóvölgyi palóc), a tiszántúli részeken és néhol Erdélyben (Homoród vidéke, Gyergyó, Alcsík);

$ou$  a karancsvidéki palócban, az északkeleti nyelvjáróterület szélein (Bereg, Ugocsa, Szamoshát) és Erdélyben (a Sóvidéken, Havasalján, Háromszék szentléleki, felsősepsi és miklósvárszéki részén, ritkábban az Erdővidéken és a keresztúri tájszólásban).

Az  $ao$  és  $ou$  fonétikai különbsége nyilvánvaló ugyan, a közlések azonban ezen a ponton meglehetősen ingadoznak, de ezen nem is csodálkozhatunk, mert a fonétikai tényállás megállapítása nem olyan egyszerű. A fenti területfelsorolás és a tényleges helyzet között ennél fogva lehetnek eltérések.

$\bar{o}$

Az irodalmi nyelvben és a köznyelvben, valamint az összes nyelvjárásokban előforduló foném, néhol diftongikus népnyelvi változattal. A kettőshangú változat realizációja:  $\bar{ü}\bar{o}$ ,  $\bar{e}\bar{o}$  vagy  $\bar{o}\bar{ü}$ , nagyjából ugyanolyan területmegoszlással, mint az  $\bar{o}$ -nál. A jelölés tekintetében itt is mutatkozik ingadozás az  $\bar{e}\bar{o}$  és  $\bar{o}\bar{ü}$ -nél.

$\bar{e}$

Csak nyelvjárásilag használt foném, de még így is ritka. Heves, Borsod és Gömör összeszőgellésénél (Apátfalva, Mikófalva, Szentmárton, Istenmező és környéke, Balogvölgy) a leírók szerint minden irodalmi és köznyelvi  $\bar{e}$  helyén ez áll. A mátravidékiben és a bor-



sodi palócban szintén megvan, de itt az  $\bar{e}$  mellett az  $\bar{e}$  is külön foném. Tehát:  $\bar{e}g$  „coelum“:  $\bar{e}g$  „ardet“ (mátravidéki és borsodi);  $\bar{e}g$  „coelum“ és „ardet“ (apátfalvi).

$\bar{e}$

Az irodalmi nyelv, a köznyelv és minden nyelvjárás fonémként használja, kivéve talán az apátfalvit. Diftongizáló vidékeken ennek is van kettőshangú változata, mégpedig  $ie$ ,  $ee$  vagy  $ei$ , nagyrészt olyan területmegosztással és ingadozásokkal, mint az  $\bar{o}$ , illetve  $\bar{o}$  esetében.

$\bar{u}$   $\bar{u}$   $\bar{i}$

Az írott és beszélt nyelvben egyaránt használatos fonémek. A népnyelvi leírásokra támaszkodva tulajdonképpen azt kellene mondanunk, hogy a nyugati nyelvjáróterületen hiányzanak. A leírók ugyanis egymást ismételve sorra kijelentik, hogy ezen a vidéken ismeretlenek. Ezt állapítja meg VASS Göcsejre és Rábaközre, BALASSA Őrségre, KERTÉSZ Zala vidékére, SZABÓ Nagykanizsára. Ezeknek a megállapításoknak nincs alapja. A leírók számos példát sorolnak fel, amelyekkel önmagukat cáfolják. A tévedések sorozatát nyilván az okozta, hogy ezen a vidéken az irodalmi  $\bar{u}$   $\bar{u}$   $\bar{i}$  helyén általában a megfelelő rövid hang szokott jelentkezni, viszont a  $lú$  (irod. ló),  $búr$  (bőr),  $íg$  (ég)-félék bizonyos fokig gondoskodnak is a pótlásról. Kétségtelen azonban, hogy e hosszú fonémek fonológiai felhasználása itt sokkal kisebb, mint az irodalmi nyelvben, köznyelvben vagy a többi nyelvjárásban.

Ezeknek a fonémeknek nincsenek kettőshangú változatai.

Az emphatikus beszédben sokszor hallhatunk a rövid  $i$   $u$   $ü$  helyén hosszú hangokat alkalmi változatként. Pl. *kíváló, tudom*.

*Megjegyzés.* A hosszú magánhangzó fonémek tárgyalását nem fejezhetjük be az ú. n. pótlónyújtásos  $\bar{a}$  és  $\bar{e}$  hangok említése nélkül. A magyar fonétikai munkákból sokan azt a hitet meríthetik, hogy nyelvjárásainkban és a köznyelvben ezek a hangok nemcsak változatok, hanem talán fonémek is, hisz vannak szópárok, amelyeknél az  $\bar{a}$ - vagy  $\bar{e}$ -vel szembenálló  $\bar{a}$ , illetve  $\bar{e}$  időtartamkülönbségén nyugszik a jelentés különbsége. Ilyen szópárok volnának *ara*: *arra* ( $\bar{a}$ :  $\bar{a}r\bar{a}$ ), *ere*: *erre* ( $\bar{e}$ :  $\bar{e}r\bar{e}$ ), *mer-e*: *merre* ( $\bar{e}$ :  $\bar{m}\bar{e}r\bar{e}$ ).

E példákra azonban nem célszerű hivatkozni, mert a fonológiai helyzet világos megítélésére nem alkalmasak. Ilyen célra csak akkor

volnának használhatók, ha alaktani különbségeket nem rejtenének magukban. Az *ara* szónál az alaktani helyzet: *ara* |, míg az *arra* esetében: *ar* | *ra*, tehát a hangzási különbségen kívül morfológiai különbség is hozzájárul a jelentési differenciához. A többi szópárnál is ez az, ami elsősorban kifogásolható.

A másik kifogás, ami joggal tehető, az, hogy az *arra* szónál nemcsak *ārā* ejtés lehetséges, hanem *ārā* is, és ez még nagyon is belül van azon az ingadozási kereten, amelyet a nyelv az értelem veszélyeztetése nélkül megenged. De nemcsak ennél a szónál van ez így, hanem minden egyes esetben, ahol ilyen *ā* vagy *ē* szerepel. Jól látható ez a nyelvjárásokban, amelyek a tautosyllabikus *l*, *r*, *j* előtt megnyújtják a hangzót, vagy a nyujtáson kívül még a szótagzáró elemet is elenyésztik.

A népnyelvben egymás mellett élnek és használatosak a *fālta*  $\sim$  *falta*, *szāma*  $\sim$  *szalma*, *ēhiszöm*  $\sim$  *elhiszöm*, *hējre*  $\sim$  *hejre* (= *helyre*) alakok. (E példákban az *ā* = *ā*, *ē* = *ē*.)

Ha ezt figyelembe vesszük, akkor az ú. n. pótlónyújtásos *ā* és *ē*-ket az

$$ā + l, r, j$$

$$ē + l, r, j$$

diftongusok egyik, és pedig monoftongikus realizációinak kell tartanunk. A másik ejtés kettőshangú. Mivel azonban az *āl*, *ār*, *āj*, *el*, *er*, *ej* nem fonológiai egységek<sup>1)</sup>, a velük fakultative váltakozó *ā*-kat és *ē*-ket sem tekinthetjük, szorosabb értelemben, változatoknak.

Épp így nem beszélhetünk a magyarban nasalis magánhangzó-változatokról sem. A népnyelvben az olyan ejtés, mint *kādīsznó*, *torōba*, *īkább* elég gyakori, de evvel párhuzamosan *kandīsznó*, *toromba*, *inkább* is használatos. Itt is fonémcsoportokkal (*an*, *om*, *in*) váltakozó hangokról (*a*, *o*, *ī*) van szó.

### γ) Mássalhangzók.

A mássalhangzó fonémeknél alig van eltérés az írott és a beszélt nyelv, illetve az egyes nyelvjárások között. Az irodalmi nyelv és a köznyelv között csak egy lényeges eltérés mutatkozik: az iro-

<sup>1)</sup> Diftongusok csak akkor tekinthetők fonológiai egységeknek, ha oszthatatlanok, vagyis ha a kapcsolóhangjuk ugyanabban a rendszerben más magánhangzóval együtt nem fordul elő. Vö. MNy. XXVI, 23—4.

dalmi nyelv mint fonémet különbözteti meg az *ly*-et (pl. *beszély* : *beszél*, *gályá* : *gála*), amelynek helyén a köznyelv *j*-t ejt. A népnyelvben főleg közép, nyugati és déli palóc területen látszik az *ly* fonémnek. Másutt is előfordul ugyan ez a hang (Lozsádon, Szakadátton, a moldvai csángóknál), de rendszerint *j* vagy *l* jelentkezik helyette: a Dunától nyugatra *l*, keletre *j*, az érintkező részeken felváltva *l* és *j*.

A többi mássalhangzó foném nagyrészt mindenütt előfordul. Egy részüknél (*l*, *r*, *ny*, *f*, *v*, *p*, *b*, *t*, *d*, *k*, *g*, *ty*, *gy*, *dz*, *dzs*) még változatokról is alig lehet beszélni, legfeljebb árnyalati ejtéskülönbségekről. A másik rész is mindenütt előforduló fonémekből (*m*, *n*, *h*, *j*) áll, de ezeknek már vannak változataik.

*m*: bilabiális és dentilabiális változat (*m*); előbbi az alap-, utóbbi a mellékváltozat (csak dentilabiális réshangok előtt).

*n*: alveoláris és „gutturális“ (*ɲ*) változat; az utóbbi csak *k*, *g* előtt szokott állani, ez a mellékváltozat, szemben az alveoláris alapváltozattal.

*h*: zöngétlen és zöngés változat; szókezdő helyzetben és mássalhangzó után zöngétlen (ɥ): ez az alapváltozat, magánhangzók közt zöngés: ez a mellékváltozat (*h*).

*j*: zöngés alap-, zöngétlen mellékváltozat (*x*); a mellékváltozat csak zöngétlen mássalhangzók után abszolút szóvégen jelentkezik.

Utoljára említjük az *s*, *z*, *sz*, *zs*, *c*, *cs* fonémeket, ezeket az irodalmi nyelv, a köznyelv és a nyelvjárások zöme pontosan megkülönbözteti. Csupán két dialektus, a szlavóniai és moldvai csángó mutat itt eltéréseket, de ezeknek pontos fonológiai értékelését a rendelkezésünkre álló adatokból nem kockáztathatjuk meg.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> A szlavóniai tájszólásról mindössze két régi leírásunk van: az egyik SZARVASTÓL (Nyr. V), a másik BALASSA-tól (Nyr. XXIII) való. SZARVAS az *s*-nek *sz*-szel, *zs*-nek *z*-vel „s vizontas sűrű felcsereléséről“ ad hírt, és olyan példákat is említ, amelyekben a köznyelvi *cs* helyett *c* áll (vö. Nyr. V, 63). BALASSA csak látszólagosnak minősíti ezt a felcserélést. A szentlászlói tájszólásban — szerinte — a köznyelvi postalveoláris *s*, *zs*, *cs* helyett alveoláris *ś*, *zś*, *cs*-t ejtenek, a nyelv hegyével artikulálva e hangokat, míg a köznyelvi *sz*, *z*, *c* helyett ugyancsak alveoláris *ś*, *zś*, *cs*-t, de ezek „képzésére a nyelv elülső részének felülete (praedorsum) szolgál“. Csak nem odavalósinak tűnik úgy fel, mintha a szentlászlóiak felcserélnék a köznyelvi hangokat. „Körögyon az *sz*, *z*, *c* helyett ugyanezeket

**11. Magyar korrelációk.** A magánhangzórendszerek általános vizsgálata azt mutatja, hogy a magánhangzóknál négy hangelem játszhat fonológiai szerepet: a nyílásfok, a saájáhang, az intenzitás és a hanglejtés (vö. TRUBETZKOJ, Travaux I, 39 kk., ism. MNy. XXVI, 22—4).

A fgr. nyelvek közül az észiben, ott is főképp a déli nyelvjáráshoz tartozó werroiban, van szóhanglejtés (vö. WIEDEMANN, Grammatik der ehstnischen Sprache. St.-Petersbourg, 1875.). A *lew* „hajó” szó paradigmájában pl. három különböző eset hangállománya ugyanaz: *lewa*. Ha az első szótag lejtése meredeken eső, akkor ez az alak genitivus, ha fokozatosan eső, akkor partitivus, ha eső — emelkedő, akkor illativus (vö. *Полливанов*, Введение 199—202). A lívben, különösen annak keleti nyelvjárásában, a hanglejtésnek egy sajátos

a mássalhangzókat (t. i. *s*, *zs*, *cs*) ejtik, sőt gyakran már egészen *s*, *zs*, *cs*-nek is hallatszik az illető mássalhangzó, de már az *s*, *zs*, *cs* helyett ritkán ejtenek *s*, *zs*, *cs*-t” (vö. Nyr. XXIII, 212—3).

BALASSA azért, hogy különböző képzésű hangokat ugyanúgy jelöl, tévedésekre ad alkalmat. Az összeesés látszatát kelti, mint ahogy voltak is egyesek, akik az „összeesések” alapján messzemenő genetikai következtetéseket vontak a szlavóniai és moldvai csángó dialektusokra vonatkozólag. Ha van artikulációs különbség az egyes soroknál — márpedig a szentlászlói esetben BALASSA ezt mondja — akkor összeesésről szó sem lehet. Akkor ott lényegileg ugyanaz a helyzet, mint a köznyelvben: mind a két sor külön van tartva fonetikailag és nyilván fonológiailag is. A kórógyi állapot fonetikailag is zavarosnak látszik: a megkülönböztetést és összeesést egyaránt ki lehet belőle olvasni. Hogy mi a fonológiai tényállás, egyéb közlés hiányában nem tudhatjuk.

A moldvai csángó viszonyok már egy fokkal tisztábban ítéltethők meg. MUNKÁCSI, RUBINYI és WICHMANN együttes tanuskodásából körülbelül annyit állapíthatunk meg biztosan, hogy az *sz* és *s*, *z* és *zs* az északi csángóban összeesett. Az első kettő helyett *sz* (WICHMANN: *ʒ*), a másik kettő helyett *z* (WICHMANN: *z*) áll. Délcsángó vidéken azonban ez a sajátság már nem általános, helyenként, egyénenként ingadozások észlelhetők. (Vö. SZARVAS Nyr. III, 1—2; WICHMANN NyK. XXXVII, 160.)

A *cs* és *c* hangok csángó viszonyairól annakidején terjedelmes vita folyt (WICHMANN: NyK. XXXVII, 149—63, NyK. XXXVIII, 265—6 contra RUBINYI: NyK. XXXVIII, 257—65; vö. még SIMONYI Nyr. XXXVIII, 26—8), de ez nem volt termékeny, nem is lehetett, mert a vitatkozók nem egészen azonos vidékekről vonultatták fel érveiket. Annyit talán itt is szabad mondanunk, hogy a köznyelvi *cs* helyett az északi csángóban egy *s*-féle (WICHMANN: *ʃ*, néhol *ś*) hang jelentkezik. Délen gyakran *c*.

Úgy látszik tehát, hogy a hat köznyelvi fonémből (*s*, *z*, *sz*, *zs*, *c*, *cs*) csak négy (*s*, *sz*, *z*, *c*) van meg az északi csángóban, de ezt természetesen új, fonológiai vizsgálattal kellene igazolni.

válfa je jelentkezik, amelyet a magánhangzó ejtése közben beálló glottis-zár vagy esetleg teljes zöngeszünet idéz elő (vö. KETTUNEN, *Untersuchung über die livische Sprache*. Tartu, 1925. 4–6).

Mind az észben, mind a livben balti hatás alatt keletkezett új fejleménynek látszik az intonáció.

A magyarban, intonáció nem lévén, csak a nyílásfok, saját-hang és intenzitás jöhet számba. Ez a három elem minden magánhangzó fonémünkre jellemző. Közülük az intenzitás a legfontosabb, mert ez képezi alapját a legfontosabb magyar magánhangzó korrelációnak.

Az intenzitás kétféleképpen nyilatkozhatik meg: vagy időtartam, vagy erősségi hangsúly alakjában. Ahol időtartamkülönbségek (rövid : hosszú) jelzik a jelenlétét, ott rendszerint az erősségi hangsúly nem érvényesül fonológiaiilag, és megfordítva, ahol az erősségi hangsúlynak van fonológiai értéke, ott rendszerint nincsenek időtartamkülönbségek a magánhangzóknál.

A magyar szóhangsúly — az affektív hangsúlyeltolódásokat nem számítva — az első szótaghoz van kötve, jelentésdifferenciáló, vagy egyéb nyelvtani funkciója nincs, egyszóval nem fonológiai tényező. Evvel szemben a kvantitás egyike azoknak az eszközöknek, amelyeket a magyar nyelv fonológiaiilag meglehetősen kiaknáz.

A hosszúság és annak hiánya, a rövidség, mint korrelációs tulajdonság az összes magyar magánhangzókra kiterjed. Az irodalmi nyelvben és a köznyelvben a következő páros fonémek jelzik e korrelációt:

$a - \bar{a}$ ,  $\varepsilon - \bar{\varepsilon}$ ,  $o - \bar{o}$ ,  $\ddot{o} - \bar{\ddot{o}}$ ,  $u - \bar{u}$ ,  $\ddot{u} - \bar{\ddot{u}}$ ,  $i - \bar{i}$ .

A népnyelvben is sokhelyütt ezek a párok, de vannak eltérések is. Néhol az  $\bar{e}$ -nek két rövid párja is akad:  $\varepsilon$  és  $e$ , másutt az  $\varepsilon$  párja nem  $\bar{e}$ , hanem  $\bar{\varepsilon}$ . Egyes nyelvjárásokból pedig a fenti hét foném-pár helyett nyolc mutatható ki:  $a - \bar{a}$ ,  $\varepsilon - \bar{\varepsilon}$ ,  $e - \bar{e}$ ,  $o - \bar{o}$ ,  $\ddot{o} - \bar{\ddot{o}}$ ,  $u - \bar{u}$ ,  $\ddot{u} - \bar{\ddot{u}}$ ,  $i - \bar{i}$ . Példa az  $\varepsilon - \bar{\varepsilon}$ -re:  $el : \bar{e}l$  ( $\varepsilon : el : \bar{e}l$  „acies“, középpalóc), az  $e - \bar{e}$ -re:  $m\acute{e}g : \bar{m}\acute{e}g$ .

Ezt a rövid : hosszú magánhangzó korrelációt a magyarban egy extrafonológikus variáció kíséri, a széles : szűk ejtés variációja. A hosszú magánhangzók általában szűk ( $\bar{a}$ ,  $\bar{\varepsilon}$ , stb.), a rövidék széles ejtésűek.

Ha e korrelatív fonémpárokat közelebről vizsgáljuk, azt látjuk, hogy főleg az írott nyelv von éles határt a megfelelő rövid és

hosszú hangok közé. Az  $a - \bar{a}$ ,  $\varepsilon(e) - \bar{e}$  esetében a beszélt nyelv is követi az írott nyelv példáját, az  $u - \bar{u}$ ,  $\ddot{u} - \bar{\ddot{u}}$ ,  $i - \bar{i}$ -nél azonban már jelentős ingadozásokat tapasztalhatunk. Az  $o - \bar{o}$ ,  $\ddot{o} - \bar{\ddot{o}}$  mintegy középúton áll e tekintetben. Mi ennek az oka?

Az első, amire gondolni lehetne, az egyes hangok objektív időtartamának különbsége. A leghosszabb hosszú magánhangzó az  $\bar{a}$ , legrövidebb az  $\bar{i}$ , a többi e két véglet között foglal helyet (vö. GOMBOCZ, MTNy. II, Hangtan I<sup>2</sup>, 19). Elméletileg tehát helyénvaló volna a feltevés, hogy a quantitás ott pusztul inkább, ahol eleve gyengébben van képviselve, a felső nyelvállású hangoknál. Igen ám, csak hogy a rövid és hosszú hangok időtartamának viszonya minden egyes párnál majdnem ugyanaz (1 : kb. 2), sőt ha az árnyalati eltéréseket nézzük, az  $i - \bar{i}$ -nél nagyobb a különbség (1 : 2:11), mint az  $a - \bar{a}$ -nál (1 : 1:782). Ebből tehát inkább az következne, hogy az  $i - \bar{i}$ -nél és általában a felső nyelvállású fonémpároknál kellene tisztábban jelentkeznie a quantitáskülönbségnek, nem pedig az alsó vagy legalsó nyelvállásúaknál. Minthogy a tapasztalat ennek ellenmond, más okot kell keresnünk a magyarázathoz.

Ez az ok nem kis mértékben alaktani mozzanatokban rejlik. Az *úr*, *tűz*, *víz*-félék paradigmájában a hosszú hangzó állandóan váltakozik a megfelelő röviddel (*úr* ~ *urak*, *tűz* ~ *tüzel*, *víz* ~ *vízet*). Ez a váltakozás több nyelvjárásban analógikus kiegyenlítődéshöz vezetett (*ur* — *urak*, *víz* — *vízet*), de ahol megmaradt is, ott is gyengítette az  $u - \bar{u}$ ,  $\ddot{u} - \bar{\ddot{u}}$ ,  $i - \bar{i}$  jelentésdifferenciáló erejét. A középső nyelvállásúaknál  $o - \bar{o}$ ,  $\ddot{o} - \bar{\ddot{o}}$  hangváltás nincs,  $e - \bar{e}$  van ugyan, de nyelvjárásiilag is elég ritka. Az  $\varepsilon - \bar{e}$ ,  $a - \bar{a}$  hangváltás nagyon gyakori, de ez viszont nem képes elmosni a quantitást, mert itt már minőségi különbségek (alsó és középső nyelvállás, labiális és illabiális artikuláció) is támogatják a rövid és hosszú fonémek megkülönböztetését.

A rövid : hosszú korreláción kívül még két korrelatív ellentét érvényesül a magyar magánhangzórendszerben a palatális : nem palatális és a labiális : nem labiális ellentét. E két korreláció nyomán érdekes magánhangzó-fonémbokrok jelentkeznek nyelvünkben. A köznyelvben (az irodalmi nyelvben és a középső népnyelvi területen) ez a helyzet :

## 1. palatális: nem palatális

$$\begin{array}{c} i \\ \diagdown \\ \quad \quad \quad u \\ \diagup \\ \ddot{u} \end{array}$$

$$\begin{array}{c} \bar{u} \\ \diagdown \\ \quad \quad \quad \bar{i} \\ \diagup \\ \bar{\ddot{u}} \end{array}$$

$$\begin{array}{c} \varepsilon \\ \diagdown \\ \quad \quad \quad o \\ \diagup \\ \ddot{o} \end{array}$$

$$\begin{array}{c} \bar{o} \\ \diagdown \\ \quad \quad \quad \bar{\varepsilon} \\ \diagup \\ \bar{\ddot{o}} \end{array}$$

a

 $\bar{a}$ 

## 2. labiális: nem labiális

$$\begin{array}{c} i \\ \diagdown \\ \quad \quad \quad \ddot{u} \\ \diagup \\ u \end{array}$$

$$\begin{array}{c} \bar{i} \\ \diagdown \\ \quad \quad \quad \bar{\ddot{u}} \\ \diagup \\ \bar{u} \end{array}$$

$$\begin{array}{c} \varepsilon \\ \diagdown \\ \quad \quad \quad \ddot{o} \\ \diagup \\ o \end{array}$$

$$\begin{array}{c} \bar{\varepsilon} \\ \diagdown \\ \quad \quad \quad \bar{\ddot{o}} \\ \diagup \\ \bar{o} \end{array}$$

a

 $\bar{a}$ 

Az *a* és  $\bar{a}$  párnélküli fonémek a rövid ill. hosszú rendszeren belül, ha azonban a mennyiségi különbséget nem tekintjük és csak a labiális: nem labiális ellentét szempontjából nézzük őket, párosak.

A rövid: hosszú korreláció nemcsak magánhangzó, hanem mássalhangzó fonémeinket is jellemzi. Ez a negyedik, egyúttal a legsajátosabban magyar korreláció. A környező nyelvek egyikének sem sajátja. Ezért a népnyelvben az olyan vidékeken, ahol az idegen hatás nagyon erős, pusztul is. Így pl. Szlavóniában.

Jóllehet minden magyar rövid mássalhangzónak van fonétikailag hosszú vagy ikerített párja, ez a korreláció közel sem terjed ki az egész mássalhangzó rendszerre, legalább is a magyar nyelv nem minden rövid: hosszú mássalhangzó fonémpárt használ fel céljaira. A szóalkotásban (szófonológiában) alig érvényesül [*megy*: *meggy*, *épp*: *épp* (?), *el*: *ell*, népn. *álom* „Staat“: *állom* „Traum“ (Torda)], inkább alaktani funkciót teljesít [*véd*: *véd*, *ás*: *áss*, *mász*: *mássz*, *evez*: *evezsz*, népn. *látam* „látom“: *láltam* (Lozsád)]. Erősen alkalmi színezetűnek látszik a fonémpár használata ebben a VASS JÓZSEF idézte két sorban:

Hogyha a' szerelem *vétek*,

A' még élek mindig *vétiek*. (Dunántúl)

Az ötödik magyar korreláció szintén a mássalhangzó fonémekre vonatkozik, zöngétlen és zöngés mássalhangzóinkat állítja egymással szembe. Itt a következő párok fordulnak elő:

*p*: *b* pl. *pál*: *bál*, népn. *kelep* (kereplő): *keleb* (kebel)

*t*: *d* „ *tér*: *dér*, *köt*: *köd*

*k*: *g* „ *kép*: *gép*, népn. *nyúzog* (nyúzgál): *nyúznak* (Mátészalka)

*f* : *v* „ *fér* : *vér*, régi *réf* : *rév*  
*sz* : *z* „ *szár* : *zár*, *ősz* : *őz*  
*s* : *zs* „ *sír* : *zsír*

Ezekhez járul még három pár: *ty* : *gy*, *c* : *dz*, *cs* : *dzs* mint kihasználatlan lehetőség. A többi mássalhangzó foném (*l*, *ly*, *r*, *m*, *n*, *ny*, *h* és *j*) a korreláció szempontjából semleges.

További korrelációk után kutatva felmerül a kérdés, hogy az olyan lehetséges fonémpárok, mint az *n* — *ny* (*ín* : *íny*), *t* — *ty* (*pint* : *pinty*), *d* — *gy* (*had* : *hagy*), *l* + *ly* (*beszél* : *beszély*) nem korrelatív viszonyt takarnak-e? Hisz úgy látszik, mintha egy pozitíve jelentkező sajátság (lágyság) és annak hiánya bontaná két sorra e fonémeket, ez pedig a korrelációs tulajdonság szokásos jellemzője!

A látszat valóban megtévesztő, de mégis azt kell mondanunk, hogy a magyarban *lág* : *kemény* mássalhangzó korreláció nincs. Ilyen csak ott lehetséges, ahol bizonyos mássalhangzók képzésénél palatalizáció jelentkezik.

A magyar mássalhangzókat a fő képzési munkát végző, aktív szervek szerint a következőkép osztályozhatjuk:

- nyelvhangok : {
1. hangszalag réshang : *h* (*H* alap- és *h* mellékváltozat),
  2. postdorsalis képzésűek : *k*, *g*, [*ɣ*] (változat),
  3. mediodorsalis képzésűek : [*ʃ*, *g*, *ɣ*] (az előbbiektől eltérő árnyalatok), [*ç*] (változat), *j*,
  4. praedorsalis képzésűek : *ty*, *gy*, *c*, *cs*, *dz*, *dzs*, *sz*, *z*, *s*, *zs*, *ly*, *ny*,
  5. apicalis képzésűek : *t*, *d*, *l*, *r*, *n*,
  6. ajakhangok : *p*, *b*, *f*, *v*, *m*, [*m*] (dentilabiális változat).

Ha a praedorsalis, apicalis vagy ajakképzésű mássalhangzóknál a fő artikulációt a mediodorsumnak a palatum felé való emelkedése egészíti ki mint mellékes artikuláció, akkor az úgynevezett *palatalizált* mássalhangzók keletkeznek. Ezekről élesen el kell határolni a *palatális* mássalhangzókat, amelyek alatt szorosabb értelemben csak a fő artikuláció tekintetében mediodorsalis képzésűek értendők. A különbség abban áll, hogy míg a palatálisoknál a mediodorsum munkája fő artikulációs mozzanat, addig a palatalizált mássalhangzóknál ugyanez a munka csak kiegészítő jellegű.

*Lág* : *kemény* mássalhangzó korreláció csak ott lehetséges, ahol van ilyen palatalizációs mellékmozzanat.



A palatalizáció folytán a mássalhangzó saját hangja (zöreje) magasabb lesz, mint az ugyanazon sorba tartozó, nem palatalizált mássalhangzóé. A palatálisok saját hangja természetesen szintén magasabb, mint — mondjuk — a post- vagy praedorsalisoké, de azért a palatálisok csak olyan nyelvben tarthatnak bele a lágy: kemény korrelációba, amelyben a praedorsalis, apicalis és ajakképzésű mássalhangzóknál is fellépnek timbre-különbségek az egyes sorokon belül. Ahol ilyenek nincsenek, ott a palatálisok nem timbre-jük révén kerülnek szembe a többi mássalhangzó sorokkal, hanem a fő artikulációban mutatkozó eltérésük révén (mediodorsalis-postdorsalis stb.). Vö. Якобсон, К характеристике евразийского языкового союза. (Paris) 1931. 20—1.

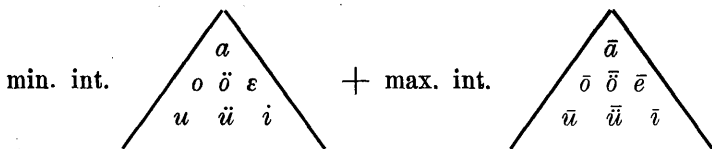
A magyarban az *n* és *ny*, *t* és *ty*, *d* és *gy*, *l* és *ly* nem mint palatalizált — nem palatalizált hangok állnak szemben egymással, hanem mint különböző artikulációs sorokhoz (apicalis-praedorsalis) tartozó mássalhangzók.<sup>1)</sup> A köztük fennálló viszony tehát nem korreláció, hanem disjunctio. Az *n* és *ny* stb. ugyanúgy disjunct fonémek a magyarban, mint pl. a *p* és *d*, *k* és *j*.

Egyébként a finnugorságban nem ismeretlen a lágy: kemény mássalhangzókorreláció. Megvan a finnségben (keleti suomi, karjalai, revali észt), az erzä és moksa mordvínban, egyes cseremis nyelvjárásokban, a permi nyelvekben. Az obi-ugor nyelvek közül az osztjákban nyolc mássalhangzó fonémpár alkot ilyen korrelatív viszonyt: *č — ě*, *dž — dž*, *k — k'*, *g — g'*, *t — t'*, *d — d'*, *n — n'*, *l — l'*, (CASTRÉN), a vogulban négy: *s — s'*, *t — t'*, *n — n'*, *l — l'* (*sus* „wildes Tier, Bär“ : *sus* „glänzend“, *tal* „Klafter“ : *tal* „gewiss“, *man* „wir, oder, etc.“ : *man* „klein, jung, Schwiegertochter“, *ulä* „Zaun“ : *ulä* „Feuer“, I. SZILASI, Vogul szójegyzék, NyK. XXV, HUNFALVY, A kondai vogul nyelv, NyK. IX). Vö. Якобсон i. m. 27—9.

**12. Magánhangzórendszerek a magyarban.** Olyan nyelvben, mint a magyar is, ahol a magánhangzó intenzitás fonológiai tényező, a magánhangzóknak két rendszerét kell megkülönböztetnünk: a minimálisan intenzív (rövid) és a maximálisan intenzív (hosszú) rendszert.

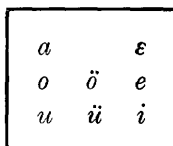
<sup>1)</sup> A palóc nyelvjárások „palatalizációs“ jelenségeiben (*n*, *t*, *d*, *l* + *i* > *ny*, *ty*, *gy*, *ly* + *i*) sem szabad korrelációs nyomokat keresnünk. Az eltérés egyéb nyelvjárásainkkal szemben csak az, hogy az *n*, *t*, *d*, *l* fonémek felhasználása a palócban korlátozva van (*i* előtt nem állhatnak).

A mai irodalmi nyelv és köznyelv e két rendszere:



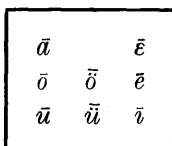
A népnyelvben aránylag bonyolultabb viszonyokat találunk. Ha az összes nyelvjárásokat figyelembe vesszük, azt látjuk, hogy hol a rövid, hol a hosszú rendszer, hol pedig mind a kettő eltérést mutat az irodalmi és köznyelvvvel szemben.

Vannak nyelvjárások, amelyek a rövid rendszerben a köznyelvtől és az irodalmi nyelvtől eltérőleg az  $\epsilon$  mellett külön  $e$  fonémet is használnak. Ezeknél a rövid rendszer *négyszögű*:



Másutt a rövid rendszer éppúgy *háromszögű*, mint az irodalmi nyelvben és a köznyelvben, ami azt jelenti, hogy az  $\epsilon$  és  $e$  külön fonémként való megkülönböztetése nincs meg.

A hosszú rendszereknél hasonló eltérést figyelhetünk meg. Némely nyelvjárásban az  $\bar{e}$  mellett egy  $\bar{\epsilon}$  hang is jelentkezik önálló fonémként, tehát a rendszer *négyszögű*:



míg másutt pontosan ugyanolyan *háromszögű* rendszert látunk, mint az irodalmi nyelvben vagy a köznyelvben.

Az így nyerhető összes kombinációkat kimerítve, a nyelvjárási magánhangzórendszerek terén négy lehetőséget tudunk elképzelni:

- I. rövid rendszer:  + hosszú rendszer:   
 II. " "  + " "   
 III. " "  + " "   
 IV. " "  + " "

Ha e lehetőségeket felleljük a valóságban, akkor ezek a lehetőségek a magyar nyelvjárások alaptípusait kell hogy jelentsék.

A nyelvjárásainkból tényleg mind a négy lehetőségre, illetve típusra tudunk mondani példát.

Az I. típusba ( $\varepsilon$  és  $e$ , valamint az  $\bar{\varepsilon}$  és  $\bar{e}$  önálló fonémek) tartoznak a középső palóc (mátravidéki és borsodi), a középszékely (a keleti és nyugati székelység határán elterülő vidék) nyelvjárások és a moldvai csángó telepek egy része, ahol a hosszú rendszer nem mutat keleti székely hatást.

A II. típus (a rövid rendszerben mind az  $\varepsilon$ , mind az  $e$  foném, a hosszú rendszerben a megfelelő hosszúak közül csak az  $\bar{e}$  van meg) meglehetősen elterjedt. Ezt képviselik a nyugati nyelvjárás-terület dialektusai, Dunántúl, a nyugati, déli és keleti palóc vidékek, a Duna-tiszai terület tiszántúli része és Bácska, a Királyhágón túlról a kalotaszegi nyelvjárás, a marosszéki és keleti székely, valamint a moldvai csángóság keleti székely hatás alatt álló része.

A III. típus némi eltolódást tartalmaz az eddigiek alapján várható képtől. A rövid rendszer ugyan a rendes háromszögű alakulat (nincs  $\varepsilon$  és  $e$  megkülönböztetés), a hosszúban azonban nem  $\bar{\varepsilon} - \bar{e} - \bar{i}$ -t látunk a sajtóhang-koordináta magas sorában, hanem  $\bar{e} - \bar{e} - \bar{i}$ -t. Ez az eltérés természetesen csak a fonétikai realizáció kérdése, amely lényegét nem érint. Ide tartoznak az északkeleti nyelvjárás-terület szélei (Tiszahát, Szamoszát, Ugocsa) és a nyugati székely nyelvjárások.

A IV. típus (sem a rövid, sem a hosszú rendszer nem négy-  
szögű) már megint nagyobb területet fog át: a Duna-tiszai nyelv-  
járás alsó pestmegyei részét, az Alföldet (kiskunsági és szegedvi-  
déki nyj.), az északkeleti nyelvjárás-terület felsőtiszai tájszólását és  
a Királyhágóntúlt, Kalotaszeg kivételével.

A népnyelvi magánhangzórendszerek vizsgálata — amint látjuk — egy evvel szorosan összefüggő kérdéshez, a magyar nyelvjárások osztályozásához vezet minket. E kérdés történeti alakulása rendkívül tanulságos, és így nem lesz érdektelen egy pillantást vetni az eddigi osztályozási kísérletekre.

A magyar nyelvjárások osztályozásával kapcsolatos vélemények három nagy csoportba oszthatók. Az első csoportba tartoznak a legrégebb vélemények, kezdve VERSEGHY felosztásával, amelyet a *Prohódium*-ából (1793) ismerünk. VERSEGHY három nagy nyelvjárás-  
különböztet meg: tiszait, dunait és erdélyit (lásd i. m. III. fejt.

88—93. §, továbbá: A' tiszta magyarság. Pestenn, 1805. 20). Ez a hármias beosztás GÁTI ISTVÁNNÁL (Elmélkedések a' magyar dialektusról, lexikonról és helyes-írásról. Jutalomfeleletek [1821] II, 15) kettőre olvad le. „Az Írást tudó magyarok dialektusa kétféle: Tisza mellyéki és Duna mellyéki“, míg az írástudatlanoké „tsak nem annyi, mint a Vármegyék száma“. PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM (A' magyar nyelv' dialectusairól. Jutalomfeleletek [1821] I, 21—2) szintén két nyelvjárást vesz fel. Az „eggyik vastagabb, nyersebb, keményebb és így hihetőképen eredetibb“ (dunai), a „másik tsinosabb, lágyabb: ez nagyobb tartománnyal is bír, mint a' másik, és az író nyelvbe is nagyobb a be-folyása“ (tiszai).

E régi felosztások különböző hangtani sajátságok alapján készültek, minthogy azonban a nyelvjárások anyagának ismerete abban az időben még gyenge lábon állott, úgy kell tekinteni őket, mint időelőtti kísérleteket egy bonyolult kérdés megoldására. A felosztók inkább csak egyéni tapasztalataikra támaszkodtak, legfeljebb helyes érzékükre a felosztási alap tekintetében, mert azt el kell ismernünk, hogy tisztán nyelvi szempontok szerint igyekeztek rendet teremteni a hiányosan ismert anyagban.

Ezt az elismerést már nem szabad kiterjesztenünk a második csoportba tartozó véleményekre, amelyek lényegileg HORVÁT ISTVÁN-RA mennek vissza. HORVÁT (vö. TGyüjt. 1833. VII, 110—2, 1834. III, 110) két nagy nyelvjárást különböztet meg: a tulajdonképeni magyar és a palóc dialektust. A „palótz nyelv“ alatt természetesen nem azt érti, amit mi nevezünk palócnak, hanem palóc neki az északnyugati vidék nyelvjárásain kívül a pest- és tolnamegyei Sárköz nyelve, az Ormányságé Baranyában és a Dráva körül, palóc „Weszprémnek, Somogynek és Szalának némelly Vidéke, főképen a Götsejség“, továbbá Vas, Sopron és Győr megye egyes részei, aztán Biharban Telegd tájéka, sőt e „Palótz Szóejtés keletben forog Erdélyben a' Székelek vagy is Lófejűek között is“.

HORVÁT nem nyelvi tényekre alapozza különös felosztását, hanem állítólagos történeti adatokra. Szerinte ez a magyar-palóc kettősség nemcsak mostani állapot a magyarban, hanem így volt már ez régtől fogva, már a honfoglalás korában is. Bizonyíték erre KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOS, aki feljegyzéseiben (De adm. imp. 39. §) kifejezetten megemlékezik a honfoglaló magyar törzsek két nyelvjárásáról.

Ezt a HORVÁT-féle véleményt, amely csírájában már SZEDER FÁBIÁNNÁL is (TGyüjt. 1829. I, 3) jelentkezik, sokan elfogadták.

Elfogadta VASS JÓZSEF és TORKOS SÁNDOR, a magyar nyelvjárastan jeles művelői a mult század 40—50-es éveiben, továbbá TOLDY FERENC, aki „tekintetbe vevén a legújabb történetnyomozásoknak, főleg HORVÁT ISTVÁNEINAK eredményeit“ kijelenti, hogy a bizánci császár említette „khazar nyelv alatt egyenesen a palócz nyelvjárast kell érteni, melyen régente a palóczok, besenyők, kunok, kazárok, jászok és székelyek szólottak“ (A magy. nemz. irod. tört. Pest, 1862. I, 32—3).

Több mint két évtizedig uralkodott ez a „történeti“ felosztás a magyar nyelvtudományban, míg HUNFALVY (MNyszet. I, 226. kk) rá nem mutatott a bizonyíték hibás értelmezésére, arra, hogy KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOS, vagy amint ő mondja, BIBOR KOSZTA nem a magyarok két nyelvjárásáról tesz említést az idézett helyen, hanem a kazár (= török) és magyar nyelvről, vagyis ahogy ma értelmezzük, a magyarok kétnyelvűségéről (vö. NÉMETH, A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest, 1930. 279). Ezzel a HORVÁT-féle felosztás alapján rendült meg, és TOLDY után már tényleg nem is találkozunk vele, kivéve talán egy nyelvjárasi leírást (T. NAGY IMRE, A csíki nyelvjárásról. A székely műv. és közsg. egyes. IV. évk. Budapest, 1880.), amelyben a vidéki szerző még mindig „palóc“ alapon kezeli a nyelvjárásokat.

A harmadik csoportba sorolható felosztási véleményeket tulajdonképpen nehéz közös nevezőre hozni. Talán az az egyetlen közös vonás bennük, hogy a nyelvjárások tüzetesebb ismeretén alapulnak, mint az eddigiek. Itt kell szólnunk SIMONYI első (Magyar Nyelvtan. Budapest, 1879. Bev. VI; ugyanígy SZINNYEI, Rendszeres magyar nyelvtan. Budapest, 1885. 2), KIRÁLY PÁL (Rendszeres magyar nyelvtan. Budapest, 1889. 2—4), SIMONYI második felosztásáról (A magyar nyelv. Budapest, 1889. 199—205) és végül BALASSÁÉRÓL (A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése. Budapest, 1891), amelyhez SIMONYI is csatlakozott (A magyar nyelv. 2. kiad.).

Ezek közül most csak kettőt emelünk ki: SIMONYI második felosztását és BALASSÁÉÉ, amelyet SIMONYI példájára általában mindenki elfogadott. SIMONYI felosztása, mint eredmény (I. palóc, II. dunántúli, III. komáromi, IV. Göcsej-soproni, V. felsőtiszai, VI. Dunatiszai, VII. udvarhelyi székely, VIII. keleti székely nyj.), sok tekintetben elhibázott volt, nem következetes érvényesítése annak az elvnek, amelynek alapján készült. SIMONYI csak két szempontból vizsgálta meg a nyelvjárásokat: 1. hogyan viselkednek az *ë*-vel, és 2.

az ú. n. kétféle *é*-vel szemben. Erről a felosztási elvről magának BALASSÁnak is el kellett ismernie, hogy helyes, mert nyelvjárásaink éppen ezen a két ponton igen lényeges eltéréseket mutatnak. Ahhoz azonban, hogy a magyar nyelvjárások egymástól elütő sajátságait kellően megismerjük és ezek alapján a nyelvjárásokat osztályozhassuk, BALASSA szerint nem elégséges két, ha mindjárt igen fontos hangtani mozzanat kiválasztása. A dialektusok jellemzésénél és osztályozásánál figyelembe kell vennünk a kevésbé fontos hangtani különbségeket, sőt az alaktani, mondattani és szókészletli eltéréseket is, mert csak így végezhetünk jó munkát.

Ami a jellemzést illeti, feltétlenül igazat kell adnunk BALASSÁnak, mert minél több részletvonalból rajzoljuk meg egy-egy nyelvjárás képét, annál hívebb lesz a rajzunk. Minél több kritériumot vonunk be vizsgálódásunk körébe, annál pontosabb eredményt várhatunk tőle. E tekintetben kétség nem is merülhet fel.

Ami azonban áll a jellemzésre, az nem biztos, hogy áll az osztályozásra is, mert az egészen más kérdés. A BALASSA-féle elv, amelyet az „összes kritériumok elvé”-nek nevezhetünk, nem szolgálhat alapul a nyelvjárások osztályozásánál.<sup>1)</sup> Ha ugyanis sorra vesszük az egyes sajátságokat, kellő adatok segítségével mindegyikről pontos terjedési térképet szerkeszthetünk. De ezekkel a singuláris sajátságokról felvett térképekkel mást nem kezdetünk, mint hogy összefűzzük és kiadjuk őket. Mihelyt azonban egy térképbe akarjuk belerajzolni az összes terjedési vonalakat, azt fogjuk látni, hogy kettő sincs köztük olyan, mely fedné egymást. Nincs két nyelvjárásai sajátság, melynek terjedési határai összeesnének. Az egy térképre való összegyűjtésnél a különböző terjedési vonaloknak tehát olyan szövevényes kúszaságot kell eredményezniök, melyből nyelvjárásai határokat megállapítani, szomszédos nyelvjárássterületeket egymástól elválasztani lehetetlen.

BALASSA nyilván észrevette, hogy az összes kritériumok alapján nyelvjárásai egységeket nem tud kapni. A felosztáshoz azonban mulhatatlanul szüksége volt egységekre, és mivel ezt elvétől nem remélhette, idegen területre kellett kalandoznia, olyanra, amelyen már előtte is sokan jártak a felosztók közül. BALASSA előtt munkaközben olyan egységek lebegtek, mint: Dunántúl, Északnyugati Felföld, Északkeleti Felföld, Alföld, Tiszántúl, Erdély — tehát nem nyelvi,

<sup>1)</sup> Vö. PAUL, Prinzipien<sup>4</sup> 26.

hanem földrajzi egységek. Így már aztán volt alap a felosztásra. A zárt területi egységeken belül már meg lehetett ejteni a nyelvi vizsgálatot a legkülönbözőbb szempontok szerint, mert ha a nyelvi tények valahol nagyobb eltéréseket mutattak, legfeljebb kisebb részekre kellett bontani a földrajzi egységeket. Ez történt BALASSÁNÁL is pl. Dunántúl (nyugati nyelvjárásterület — dunántúli nyelvjárás) vagy Erdély (királyhágóntúli nyelvjárás — székely nyelvjárások) esetében. Ezzel azonban BALASSA — mint előtte már annyian — lesodródott a helyes nyelvi alapról, amelyet ilyen felosztási kérdésekben sem szabad elhagynunk.

Az „összes kritériumok elve“ tehát nem vezethet felosztáshoz, mert nem ad egységeket. Ha tehát felosztást akarunk csinálni, akkor nem szabad tekintettel lennünk minden létező nyelvjárási sajátságra, csak néhányra, a legfontosabbakra. Ilyen beállításban nézve a dolgokat, BALASSÁVAL szemben feltétlenül SIMONYINAK volt igaza, mert második felosztásában *elvileg* megtaláljuk ezt a követelményt. Kérdés csak az, hogy az a két hangtani sajátság, amelyre SIMONYI épített, tényleg a legfontosabbak közül való-e, olyan-e, amely alapként elbírja a magyar nyelvjárások osztályozását?

Nyelvjárásaink mondattani, alaktani vagy szóképzleti eltérései — mint ismeretes — nem oly jellegzetesek, hogy azok alapján felosztásra lehetne gondolni. Erre nem is gondolt soha senki, annál inkább a hangtaniakra, amelyek közül azonban a mássalhangzók terén mutatkozó különbségek szintén elég jelentéktelenek. Legfeljebb az *ly* megkülönböztetése vagy elejtése kerülhetne itt szóba, de ha ezt tennők meg felosztási alapnak, osztályozásunk (nyugati — palóc — keleti nyj.; a nyugati és keleti nyj. választóvonala kb. a Duna észak-déli folyása) aligha lenne kielégítő, differenciálatlanságával még a legrégebb felosztásokkal szemben sem jelentene haladást. Ismétlése volna annak a felosztásnak, amely MÁRIAFI ISTVÁNNÁL (Kis Magyar Frázeológia. Pozsony, 1788. 151. jegyz.) csillan meg a sorok között.

A magyar nyelvjárások döntő különbségei a vokalizmus terén mutatkoznak, és ha ezeket fontosságuk szerint értékeljük, azt látjuk, hogy SIMONYI kérdései bámulatos ösztönszerűséggel a leglényegesebb pontokat érintették. Hangjelenségek értékelésére csak a fonológiai szemlélet hivatott. A fonológiai vizsgálat viszont azt mutatja, hogy a magyar népnyelvi magánhangzó rendszerekben nincs más lényeges eltérés, mint az, hogy meg van-e különböztetve

a rövid rendszerben az  $\varepsilon$  mellett az  $e$  is fonémként, vagy sem, van-e a hosszú fonémeknél  $\bar{\varepsilon} - \bar{e}$  (esetleg  $\bar{e} - \bar{\varepsilon}$ ) a sajtóhang koordináta magas sorában, vagy csak  $\bar{e}$  (esetleg  $\bar{\varepsilon}$ ) van? SIMONYI más szavakkal ugyanezt kérdezte, és így helyes intuícióval megtalálta a magyar nyelvjárások tisztán nyelvi kritériumokra támaszkodó osztályozásának kulcsát.

A fejezet elején tárgyalt magánhangzórendszer-típusok a magyar nyelvjárások osztályait jelentik. Négy típus = négy osztály. Az egyes osztályokba földrajzilag különböző elhelyezkedésű nyelvjárások tartoznak (l. a felsorolást a magánhangzórendszerek alaptípusainál), de ezen nem ütközhetünk meg, már csak azért sem, mert osztályozásunknál nem földrajzi, hanem kizárólag nyelvi tényekre ügyeltünk. Ha a fonológiai vizsgálat azt mutatja, hogy a magyar föld egyik sarkában ugyanolyan magánhangzórendszert használ a nép, mint attól esetleg 100 kilométerrel távolabb fekvő vidéken, akkor ezt a tényt, mint nyelvi tényt, egyszerűen el kell fogadnunk, nem törődve a földrajzi távolságokkal. Hogy azután mi közük van egymáshoz a földrajzilag olyan távoleső nyelvjárásoknak, mint pl. a középső palóc és a középszékely, vagy a dunántúli és a kalotaszegi, — az más kérdés, nyelvjárásaink genetikai összefüggésének kérdése, amelyre a történeti viszonyok tárgyalásánál fogunk visszatérni.

Egyelőre azonban más teendők van. A négy osztály láttára valaki azt mondhatná, hogy felosztásunk meglehetősen zsúfolt, egy-egy osztályba túlságosan sok különböző jellegű nyelvjárás került. Ott van pl. a második osztály, amelyben egymás mellett találjuk a nyugati nyelvjáróterület tájszólásait, Dunántúlt, a nyugati, déli és keleti palócságot, a Duna-tiszai terület bácskai és tiszántúli részeit, a kalotaszegi nyelvjárást, a marosszéki és keleti székelyt, valamint a moldvai csángóság egy részét. Nemcsak földrajzilag, de talán nyelvileg sem egészen egységes ez a hatalmas terület, ha mindjárt ugyanaz a magánhangzórendszer jelentkezik is mindenütt.

Ez az ellenvetés kétségtelenül jogos, és ha hivatkozhatunk is arra, hogy egy négyes felosztás szükségképen zsúfoltabb, mint az újabb felosztók kivétel nélkül 5—8 osztályos kísérletei, valójában nem térhetünk ki a további differenciálás elől, mert felosztásunk erre tényleg rászorul, és e mellett még talán a népnyelvi magánhangzórendszerekre vonatkozó fonológiai ismereteinket is gyarapíthatjuk.



A differenciáláshoz feltétlenül szükségünk van azokra a fogalmakra, amelyeket a magyar nyelvjárástan eddig is használt. Ezek: az *ö*-zés, *ε*-zés, *í*-zés és *é*-zés. Kérdés, van-e ezeknek fonológiai értéke és értelme, természetesen egyelőre csak synchronikus szempontból nézve e jelenségeket.

Vegyünk egy népnyelvi szópárt: *hegyes* (o : hegyes) „spitzig“ és *hegyes* (o : hegyes) „gebirgig“. Nyilván olyan vidékről való ez a szópár, amely külön fonémként különbözteti meg az *ε* mellett az *e*-t is, tehát olyan nyelvjárásból, amelynek rövid rendszere négyszögű. *Ő*-zõ területen e szópár *högyös* „spitzig“ : *högyes* „gebirgig“ alakban fordul elő. Az *e* helyét az *ö* foglalta el, és így a szembeállításunk alapját képezõ második szótagban az *e* : *ε* ellentét helyett *ö* : *ε* jelentkezik. Ilyen nyelvjárásban azt is megfigyelhetjük, hogy az *e* általában nem foném, legfeljebb változat, tehát a rövid rendszer háromszögű.

Ugyancsak háromszögű rendszerrel találkozunk az *ε*-zõ dialektusokban is, amelyek egyáltalán nem ismerik az *e* fonémet, de ezekben a kérdéses szópárt sem találjuk meg, mert a *hegyes* (o : hegyes) „spitzig“ és *hegyes* (o : hegyes) „gebirgig“ hangalakilag összeesik, vagyis itt már csak egy *hegyes* szó található kétféle („spitzig“ és „gebirgig“) jelentéssel.

Az *ö*-zõ és *ε*-zõ nyelvjárások háromszögű rövid rendszerei tehát, bár ugyanazon fonémekbõl állanak, fonológiailag nem azonosak, az *ö*-zõ dialektusok olyan szó- és alakpárokat (pl. *kértök* : *kértek*) is meg tudnak különböztetni hangeszközeikkel, amelyek *ε*-zõ vidéken feltétlenül összeesnek (pl. *kértek* = jelen több. 2. sz. és múlt több. 3. sz.). Hogy ezt a fontos fonológiai különbséget feltüntethessük, az egyik háromszögű rövid rendszert *ö*-zõ, a másikat *ε*-zõ megoldásúnak fogjuk hívni. Ezzel már egy differenciáló lehetőséget kaptunk, amelyet a háromszögű rövid rendszereknél felhasználhatunk.

A hosszú fonémeknél szintén szópárból kell kiindulnunk. Legyen ez a szópár: *ēg* „coelum“ és *ēg* „ardet“. Ahol ez a szópár él (pl. középsõ palóc területen), ott a hosszú fonémrendszer négyszögű. *Í*-zõ vidékeken is megvan e szópár, de ott *ēg* és *īg* áll egymással szemben. A hangalaki ellentét tehát megvan, csak eltolódott: *ē* : *ē* helyett *ē* : *ī* hordozza a jelentéskülönbséget. Az ilyen *í*-zõ nyelvjárások hosszú rendszere — mint a vizsgálatok mutatják — mindig háromszögű, éppen olyan tehát, mint az *é*-zõké, csak hogy ez

utóbbiaknál szópár (illetve alakpár) helyett megint csak összeesést látunk, mint az  $\epsilon$ -zõ rövid rendszereknél,  $\bar{e}g$  jelent „coelum“-ot és „ardet“-et is.

A rendszeri különbség itt is nyilvánvaló. Az  $i$ -zõ és  $\acute{e}$ -zõ nyelvjárások hosszú vokalizmusát ugyanazok a fonémek alkotják, mégis az  $i$ -zõ dialektus olyan szó- és alakpárokat tud megkülönböztetni, amelyek  $\acute{e}$ -zõ területen hiányzanak. Ezek szerint a háromszögû hosszú rendszereknek is két fajtája van:  $i$ -zõ és  $\acute{e}$ -zõ megoldású háromszögû hosszú rendszer. Ez a második differenciálási lehetőség.

Ha már most ezeket a lehetőségeket felosztásunkban felhasználjuk, a következő végsõ kép bontakozik ki előttünk:

Az I. osztály változatlan marad, mert hisz a differenciálási lehetőség csak a háromszögû rendszerekre vonatkozik, itt pedig mind a rövid, mind a hosszú rendszer négyszögû ( $\square + \square$ ). Ezt az osztatlan osztályt képviselik a már említett középsõ palóc, középszékely nyelvjárások és a moldvai csángóság egy része.

A II. osztálynál már két alosztályt lehet megkülönböztetni:

- a)  $\square + \triangle_{\bar{i}}$  négyszögû rövid +  $i$ -zõ megoldású hosszú rendsz.  
 b)  $\square + \triangle_{\bar{e}}$  „ „ +  $\acute{e}$ -zõ „ „ „

A II. a)-ba tartoznak a nyugati nyelvjáróterület dialektusai, a felsõ dunántúli népnelv, a nyugati, déli és keleti palócság nagy része, a tiszántúli nyj. ref. községei és Kalotaszeg, a II. b)-be pedig az alsó dunántúli, a bácskai nyj. és a Tiszántúl kat. községei, valamint a marosszéki és a keleti székelység a moldvai csángóság keleti székely hatás alatt álló részével egyetemben.

A III. osztálynál a rövid rendszer teszi lehetővé két alosztály felállítását:

- a)  $\triangle_{\bar{o}} + \square$  õ-zõ megoldású rövid + négyszögû hosszú rendsz.  
 b)  $\triangle_{\bar{\epsilon}} + \square$   $\epsilon$ -zõ „ „ + „ „ „

A III. a)-ba tartozik a nyugati székelység, a III. b)-be Tiszahát, Szamoslát és Ugocea.

A IV. osztályban már nem kevesebb, mint négy alosztály lehetséges:

- a)  $\triangle_{\ddot{o}}$  +  $\triangle_{\bar{i}}$  ö-ző megoldású rövid + í-ző megoldású hosszú r.
- b)  $\triangle_{\ddot{o}}$  +  $\triangle_{\bar{e}}$  „ „ „ „ + é- „ „ „ „
- c)  $\triangle_{\varepsilon}$  +  $\triangle_{\bar{i}}$  ε-ző „ „ + í-ző „ „ „ „
- d)  $\triangle_{\varepsilon}$  +  $\triangle_{\bar{i}}$  „ „ „ „ + é- „ „ „ „

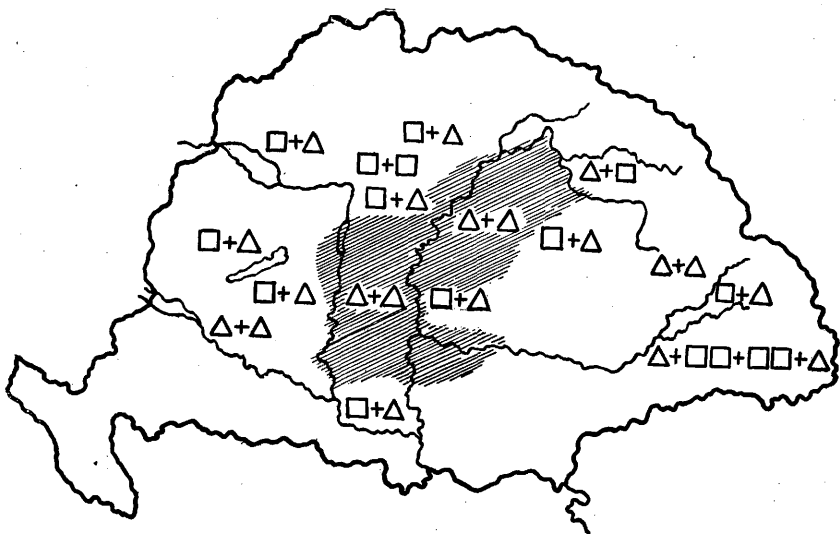
A IV. a) alosztályt képviseli talán a felsődrávai, a IV. b)-t az alsó pestmegyei, kiskunsági és szegedvidéki, a IV. c)-t a felsőtiszai és maros-zamoskői, a IV. d)-t a küküllőmegyei nyelvjárás.

Az alosztályokat is számítva tehát kilenc dialektust különböztethetünk meg a magyar nyelvterületen, és ebben a részletes képben minden lényeges magánhangzórendszeri eltérés bennfoglaltatik, amely nyelvjárásainkat fonológiailag jellemzi.

**13. A népnyelv, köznyelv és irodalmi nyelv viszonya.** Ha felosztásunkat összehasonlítjuk az eddig általában elfogadott BALASSA-félével, akkor látjuk csak, mennyi hiba forrása lett a földrajzi egységekből való kiindulás BALASSÁNÁL. Nála szoros egységekké kovácsolódtak olyan dialektusok, amelyeket lényegi különbségek választanak el egymástól, másutt viszont önkényes válaszfalak vágtaák el a fontos nyelvi egyezések alapján összetartozó nyelvjárásokat.

Amennyire indokolt volt tehát eddig a földrajzi viszonyok mellőzése, olyannyira veszélytelen most, az osztályozás elkészülte után az a kérdés, hogy miképpen is helyezkednek el a nyelvi kritériumok alapján helyesen elválasztott dialektusok a földrajzi valóságban? Milyen is a magyar nyelvjárások fonológiai térképe?

Ha a négy főosztály elhelyezkedését felrajzoljuk, érdekes képet kapunk: (L. a következő oldalon levő ábrát.) Kiderül, hogy nyelvjárásaink egy belső magot (árnyékolt rész) körülfogó övet alkotnak. A belső mag egynemű: az idetartozó nyelvjárások (alsó pestmegyei, kiskunsági, szegedvidéki, felsőtiszai) kivétel nélkül a IV. osztályból kerülnek ki, vagyis olyanok, amelyeknek rövid és hosszú magánhangzórendszere egyaránt háromszögű. A külső övet viszont a legkülönbözőbb alkatú (I., II., III., IV. osztály) dialektusok alkotják. Ennek a ténynek az ad fontosságot, hogy a köznyelv is a IV. osztály szerinti magánhangzórendszereket ( $\triangle + \triangle$ ) használja, sőt vele együtt az irodalmi nyelv is. Habozás nélkül megál-



lapíthatjuk tehát, hogy *a magyar irodalmi és köznyelv, valamint a központi magyar népnyelvi terület a magánhangzórendszerek tekintetében szorosan összefügg egymással.*

Hogy ez az összefüggés milyen genetikai távlatot nyit, azt most, synchronikus feladatunk közepette nem vizsgálhatjuk. itt legfeljebb csak arra vállalkozhatunk, hogy megkíséreljük tisztázni az összefüggés közelebbi részleteit, hogy pontosabban lássuk a viszonyokat.

Ha a népnyelvi alosztályok felállításánál alkalmazott differenciáló sajátságokat itt is figyelembe vesszük, akkor az irodalmi és köznyelv háromszögű rendszerei közül a rövidet  $\varepsilon$ -zű, a hosszút pedig  $\acute{e}$ -zű megoldásúnak fogjuk találni. A központi nyelvjárások között azonban egy sincs olyan, amely pontosan megfelelne ennek. Egyik részüknél (alsó pestmegyei, kiskunsági és szegedvidéki)  $\acute{o}$ -zű megoldás párosul  $\acute{e}$ -zűvel, a másiknál (felsőtiszai)  $\varepsilon$ -zű  $\acute{i}$ -zűvel. Minthogy a köznyelv és az irodalmi nyelv rövid rendszere a felsőtiszai, hosszú rendszere pedig a duna-tiszaközi állapot szerint való, a köznyelv és az irodalmi nyelv magánhangzórendszere, a rövid és hosszú együttesen, a szoros összefüggés ellenére sem közvetlen reflexe a központi nyelvjáróterület hangzórendszereinek, hanem a két részletrendszer a központi magyar nyelvjáróterületen megkülönböztethető aldialektusok rendszeri sajátosságait egyesíti. *A köznyelv és az iro-*

dalmi nyelv tehát a népnyelv központi magjára támaszkodik, de annak nem közvetlen, hanem kompromisszumos folytatása.

A magyar köznyelv és irodalmi nyelv vokális rendszere volta-képen a IV. d)-be sorozott nyelvjárások sajátosságait tükrözi, a tökéletes hasonlóságot vagy azonosságot tehát egyes királyhágóntúli nyelvjárásokkal (tordai, kükküllőmegyei) kellene megállapítanunk, amelyek ugyanebbe az alosztályba tartoznak. Azonban ez csak látszólag van így.

Ha egy nyelvjárásra azt állapítjuk meg, hogy háromszögű rövid rendszere  $\varepsilon$ -zõ megoldású, az nem azt jelenti, hogy ott minden lehetséges alak- és szópár feltétlenül összeesik, amelynek értelmi különbsége a négyszögű rendszerben az  $\varepsilon$  :  $e$ -hez tapad. Rendszerint csak az esetek többségében van összeesés, néhány esetben azonban megmarad az alak- vagy szópár, mégpedig olyan formában, amely az  $\ddot{o}$ -zõ vidékekre jellemző. Az „ $\varepsilon$ -zõ megoldás“ tehát nem zárja ki az  $\ddot{o}$ -zésnek enyhe megnyilatkozását, csak azt jelenti, hogy a szórványosan fellépõ  $\ddot{o}$ -zõ alakok és szavak mellett az  $\varepsilon$ -zõk uralkodnak. Az „ $\acute{e}$ -zõ megoldás“ fogalmát is ilyen rugalmasnak kell elképzelnünk.  $\acute{E}$ -zõ területen is akadnak  $\acute{i}$ -zõ jelenségek, csak hogy ezek száma az  $\acute{e}$ -zõkéhez képest elenyészően csekély.

Ha így nézzük a köznyelvet és az irodalmi nyelvet, akkor azt fogjuk látni, hogy az  $\varepsilon$ -zõ megoldású rövid rendszer ellenére is találunk itt  $\ddot{o}$ -zési nyomokat. Az olyan szavak, mint *bögre*, *ördög*, *föveg*, *pörkök*, *ülök*, *csürök*, *bünös*, stb. a nem  $\ddot{o}$ -zõ vidékek nyelvében mint *bégre*, *érdög* (Bácska), *fève*, *pèrkèl* (palóc), *ülék*, *csürék*, *bünös* (Bihar m.) stb. fordulnak elő. A köznyelv és irodalmi nyelv tehát enyhén  $\ddot{o}$ -zõ, de mindenesetre  $\ddot{o}$ -zõbb, mint a Királyhágóntúl említett dialektusai, mert ott a *bükköny*, *ürem*, *göcsök* (plur.), *sütött*, *csüröskert* stb. helyett *bükkény*, *ürem*, *göcsök* (Torda), *sütett*, *csüreskert* (Kükküllő m.) stb. járja. Ez a körülmény nagyon fontos, mert az  $\ddot{o}$ -zési árnyalatnak ez a megállapítása eloszlátja esetleges kételyeinket. Megerősít bennünket, hogy jó nyomon jártunk, amikor az összefüggés szálaít a központi népnyelvi területen kerestük. Itt van ugyanis az  $\ddot{o}$ -zés egyik gócpontja, a BALASSÁTÓL alsó pestmegyei, kiskunsági és szegedvidéki dialektusokra bontott nyelvjárásban (IV. b.), amelyet röviden alföldinek nevezhetünk. Az enyhe  $\ddot{o}$ -zés ennek az alföldi hatásnak a lecsapódása.

A hosszú rendszer  $\acute{e}$ -zésével hasonlóan állunk. A köznyelv és irodalmi nyelv hosszú magánhangzórendszere ugyan  $\acute{e}$ -zõ megol-

dású, de nem olyan mértékben, hogy í-ző nyomok egyáltalán ne volnának. Ha a népnyelvi *ásét, készét, kégyó, kénlódik, kíván, csavarént*-féléket összevetjük az irodalmi és köznyelvi megfelelőikkel (*ásít, készít, kígyó, kínlódik, kíván, csavarint*), feltétlenül észre kell vennünk azt az enyhén í-ző törekvést, amely a köznyelvet és az irodalmi nyelvet a határozott é-zés mellett jellemzi. Az alföldi é-zésnek ez a kiegészülése gyengefokú í-zéssel nyilván felsőtiszai hatás, s így most már egész tisztán látjuk az összefüggéseket.

A kompromisszum nemcsak arra vonatkozik, hogy az irodalmi nyelv és a köznyelv fonológiai készlete egyesíti magában a felsőtiszai rövid és az alföldi hosszú rendszerét, hanem még a részletekre is kiterjed: *a felsőtiszai építésű rövid rendszer az irodalmi és közhasználatban alföldi, az alföldi sajátosságú hosszú rendszer viszont felsőtiszai árnyalatot kap*, és ez mindennél ékebben bizonyítja, hogy az irodalmi és köznyelv összefüggését a központi nyelvjárásterülettel helyesen állapítottuk meg.

Miután a magánhangzórendszerek egyezéseiből és különbségeiből így tisztáztuk a népnyelv és a köznyelv, illetve az irodalmi nyelv synchronikus kapcsolatait, inkább csak említés formájában szólnunk kell még a köznyelv és az irodalmi nyelv fonológiai rendszereinek egymáshoz való viszonyáról is. A népnyelvvel történt összehasonlításainkban a köznyelv és az irodalmi nyelv egyöntetűen viselkedett. A beszélt népnyelvvel szemben a beszélt köznyelv ugyanazokat a magánhangzórendszereket mutatta, mint amelyeket az írott nyelv használ. E téren nincs is köztük különbség. Az egyetlen eltérés, amely őket elválasztja, a mássalhangzóknál mutatkozik: az írott nyelv fonémként különbözteti meg az *ly*-t, és ezt a beszélt köznyelv nem ismeri (vö. 10. fej.  $\gamma$  pont). Csak ez az eltérés jogosít fel bennünket arra, hogy a magyarban *fonológiailag* különválasszuk a köznyelvet az irodalmi nyelvtől. Hangsúlyozzuk: *fonológiailag*, mert egyébként a különválasztás egészen természetes.

## FÜGGELÉK.

**A magyar nyelvjárások fonológiai áttekintése.** Minthogy a 12. és 13. fejezetben a népnyelvi magánhangzórendszerek saját-ságaiból fontosaknak látszó következtetéseket vontunk nyelvjárásaink osztályozására, a népnyelv, a köznyelv és az irodalmi nyelv összefüggéseire vonatkozólag, nem lesz felesleges, ha analízisünket, amely

tulajdonképeni kiindulópontunkat képezte, legalább utólag bemutatjuk.

Sorra vesszük tehát az egyes népnyelvi területeket olyan egységek szerint, ahogy azt eddig tanították, és ezeken belül megteszük fonológiai észrevételeinket. Célunk mindenütt csak a használatos magánhangzórendszerek megállapítása. E mellett, ahol csak lehet, kitérünk a legjellegzetesebb magánhangzó változatokra is.

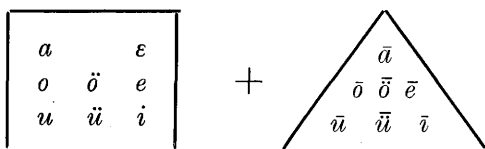
### Nyugati nyelvjárásterület.

A rövid rendszer négyszögű, az *e* foném voltára azonban csak Göcsejből és a Rába vidékéről van bizonyítékunk. Göcsejben *ä* variáns jelentkezik; Felső-Őrvidéken *á* és *ą* kombinatórikus változat. Az utóbbi „átmeneti“ területen (pl. Nagykanizsa vidékén) is felbukkan.

A hosszú rendszer háromszögű, *i*-zű megoldással. Az *ō*, *ö*, *ē* mellett *uo*, *üö*, *ie* kettőshangú változatok, különösen Göcsejben és a Rába vidékén. Hogy az egyszerű és kettőshang milyen viszonyban áll egymással, nehéz megállapítani. Göcsejben az egyszerű hang alapváltozatnak látszik; a kettőshang a dialektus déli részein ritkán fordul elő, a középső és északi részeken is inkább csak az első szótagban jelentkezik (GÖNCZI). Lehetséges azonban, hogy fakultatív változatokkal van dolgunk. A Rába vidékén, úgy látszik, gyakoribbak a diftongusok. BALASSA a monoftongusokat be se állítja hangtáblázatába, VARGA pedig azt mondja, hogy ezek helyett mindig diftongust ejtenek. Még ha igaz volna is ez, csak annyit jelentene, hogy az *ō*, *ö*, *ē* itt mindig kettőshangként realizálódik. Az Őrségben már csak monoftongusok szerepelnek. Az „átmeneti“ nyelvjárások közül a dunántúli vidékhez csatlakozó részeken és valószínűleg Zalában is van diftongikus változat (KERTÉSZ). Itt még az *ā*-nak is van kettőshangú variánsa.

Az egész területre jellemző, hogy az *ū*, *ü*, *ī* fonológiai felhasználásának mérve kisebb, mint az irodalmi nyelvben. Különösen áll ez az Őrségre.

A fonológiai helyzet tehát:



*Irodalom.*<sup>1)</sup> *Göcsej*: PLÁNDER FERENC, Zala Vármegyei Göcsei szövejtés (dialektus) 's annak némely különös szavai, TGYűjt. 1832/III, 62—82, u. a., Göcseinek esmérete, TGYűjt. 1838/VI, 3—34; TORKOS SÁNDOR, A' göcseji nyelvjárás, MNyszet. I, 215—25, II, 403—17; VASS JÓZSEF, A dunántúli nyelvjárás, MNyszet. V, 63—163; KARDOS ALBERT, A göcseji nyelvjárás, Nyr. XIII, 160—5, 211—9, 253—8, 306—12, 351—6, 493—9, XIV, 163—7, 213—6, 393—8, 448—55; u. a., A göcseji nyelvjárás alakтана, BUDENZ-Album: 157—72; SZARVAS GÁBOR (hagyatékából), A göcseji és őrségi nyelvjáráshoz, Nyr. XLVII, 128—30, XLVIII, 78—80; GÖNCZI FERENC, Göcsej s kapcsolatosn Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár, 1914. 487—515. „Átmeneti“ terület: KERTÉSZ MANÓ, A zalavidéki nyelvjárás, NyF. 9: 33—56; SZABÓ LAJOS, A nagykanizsai nyelvjárás, NyF. 48.

*Őrség*: VASS JÓZSEF i. m.; KÖNNYE NÁNDOR, Az őrségi tájszólás, Nyr. VII, 270—2, 320—3, 371—3, 417—20, 466—70; VARGA IGNÁC, A Felső Őrvidék népe és nyelve, Nyr. XXXII. 78—86 (NyF. 9); SZARVAS G. i. m.

*Rábavidék*: VASS JÓZSEF i. m.; KISS IGNÁC, Tájszók, Nyr. II, 560—2; LÖVEI PÁYER ISTVÁN, A Sopron megyei szójárás némely sajátosságai, Nyr. VI, 121—3, 157—8; CSAPODI ISTVÁN, A magánhangzók kiejtéséhez, Nyr. X, 265—7; HALÁSZ JÁNOS, Rábaközi nyelvsajtáságok, Nyr. XIII, 25—6, 72—3; KOVÁTS S. JÁNOS, A répevidéki nyelvjárás, Nyr. XX, 361—71, 409—17; VARGA IGNÁC, A vepvidéki nyelvjárás hangтана, Nyr. XXIX, 171—8; PATYI ISTVÁN, Sajátosságok a rábaközi nyelvjárásban, Nyr. XXXIII, 523; BEKE ÖDÖN, Kemenesalja nyelve, NyF. 33; PATYI ISTVÁN, Különös szóösszetételek a rábaközi nyelvjárásban, Nyr. XXXVII, 352—5. „Átmeneti“ terület: BEKE ÖDÖN, A pápavidéki nyelvjárás, NyF. 17.; HORVÁTH ENDRE, A bakonyalji nyelvjárás, NyF. 34; SOMOGYI GÉZA, A vasi Hegyhát nyelvéből, MNy. XVIII, 56—66.

## Dunántúl.

A keleti határ valószínűleg nem a Duna. A Dunához közelebb eső keleti rész fonétikailag is más sajátosságokat mutat, mint a távolabb eső terület. Az új keleti határt ott kell majd megvonni, ahol az *e* foném volta megszűnik.

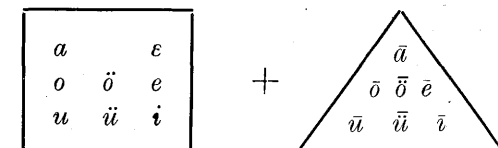
A rövid rendszerben az *ε* és *e* két külön foném. Konkrét adatkunk erre csak a Szigetközből van, de a nyugati nyelvjáróterület közelsége ezt nagyobb területre is valószínűsíti. Kombinatorikus változatok: *ä* és *a*. Előfordul az *ä* változat is.

A hosszú rendszer háromszögű, *i*-zéssel, délen *é*-zéssel. A nyugatival határos részeken (Balatonfelvidék, Veszprém és Győr megye egyes részein) *uo*, *üö* és *ie* variánsok.

<sup>1)</sup> Mindenütt figyelembe vettem természetesen BALASSA kézikönyvét, A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése. Budapest, 1891. Ezt külön nem is idézem az egyes nyelvjárásoknál.



A fonológiai kép:

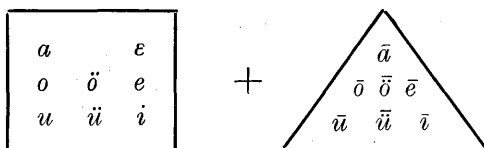


*Irodalom:* VASS JÓZSEF, A dunántúli nyelvjárás, MNyszet. V, 63—163; KISS IGNÁC, Győrvidéki nyelvsajátságok, Nyr. VI, 158—9; BOTH BELA, Győrvidéki nyelvsajátságok, Nyr. VI, 225; ZOLNAI GYULA, Fehérmegyei nyelvsajátságok, Nyr. XXX, 273—84; BEKE ÖDÖN, Győr- és veszprémmegyei adatok, Nyr. XXXV, 388—91; SZABÓ SÁNDOR, A szigetközi nyelvjárás, NyF. 40; FÁBIÁN IMRE, A tata-tóvárosi nyelvjárás, Nyr. XXXIX, 17—22, 73—85; ÁNYOS LAJOS, Adalékok a szigetközi nyelvjárás ismeretéhez, Nyr. XL, 371—4; KOVÁCS ALAJOS, Adatok egy kevésbé ismert nyelvjárászigetről, Szeged, 1925.

### Palócság.

*Nyugat.* A terület egyes részein (Nyitra és Bars megyében) az *a* foném mint *ā*, az *ā* pedig mint *ā̄* realizálódik. Mátyusföldön *a*, Vágkirályfán *ā* kombinatórikus változat. Mátyusföldön és Nyitra vidékén *ū* változat is jelentkezik szórványosan. Az *e* foném voltára csak Nagycétényből (Nyitra megye) van adatunk, de a Szigetköz és a középső palóc vidék közelsége valószínűvé teszi, hogy a terület nagy részén foném az *e*.

A hosszú rendszer *í-ző* megoldású, *é*-zéssel vegyest. Nyitra vidékén *uo*, *üö*, *ie* variánsok.



*Közép.* A rövid rendszerben az *e* foném. Biztos adatok csak a mátravidékből és Borsodból vannak, de feltehető, hogy a Karancsvidéken és az Ipoly mellékén szintén ez a helyzet. Az *a* foném realizációja hol *ā*, hol *ā̄*. Néhol *a* kombinatórikus változat is jelentkezik.

A hosszú rendszer az adatok fogyatékössága miatt nem állapítható meg teljes biztonsággal. Néhol háromszögű rendszerrel van

dolgunk. Így pl. Heves, Gömör és Borsod találkozásánál néhány faluban (Apátfalva, Mikófalva, Szentmárton, Istenmező és környéke, Balogvölgy), ahol az irodalmi  $\bar{e}$  helyén  $\bar{\epsilon}$  jelentkezik. Ettől északra, főleg ref. községekben  $\bar{e}$  a kizárólagos realizáció. A mátravidékiben, a borsodiban, az ipolyvidéki nyelvjárás keleti részén és talán a Karancs vidékén is négyszögű a rendszer  $\bar{\epsilon}$  és  $\bar{e}$  fonémmel. Az  $\bar{e}$  mellett néhol  $\underline{ee}$  variáns is előfordul. Az  $\bar{a}$  realizációja  $\bar{a}$  vagy  $\bar{ä}$ , itt-ott kettőshangú változattal. Az  $\bar{o}$ ,  $\bar{\bar{o}}$  mellett  $\underline{ao}$  ill.  $\underline{e\bar{o}}$  variáns, a nyugat felé eső részeken  $\underline{uo}$  és  $\underline{ü\bar{o}}$  is.

A fonológiai helyzet a terület nagy részén :

$a$		$\epsilon$
$o$	$\bar{o}$	$e$
$u$	$\bar{u}$	$i$

$\bar{a}$		$\bar{\epsilon}$
$\bar{o}$	$\bar{\bar{o}}$	$\bar{e}$
$\bar{u}$	$\bar{\bar{u}}$	$\bar{i}$

az apátfalviban pedig :

$a$		$\epsilon$
$o$	$\bar{o}$	$e$
$u$	$\bar{u}$	$i$

+

	$\bar{a}$		
	$\bar{o}$	$\bar{\bar{o}}$	$\bar{\epsilon}$
	$\bar{u}$	$\bar{\bar{u}}$	$\bar{i}$

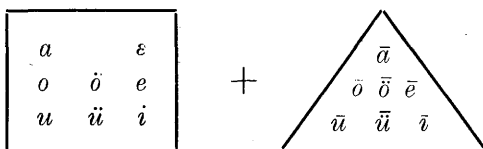
*Kelet.* Újabb leírások hiánya miatt nem igen lehet elbírálni a helyzetet. BALASSA  $e$ -zű volta miatt még a hegyaljai részt is palóc-nak mondja, kérdés azonban, foném-e itt az  $e$ . A Sajó völgyében és a Hernád vidékén az  $a$  realizációja  $\bar{a}$ , az  $\bar{a}$  pedig mint  $\bar{ä}$  jelentkezik. A sajóvölgyiben az  $\bar{o}$  és  $\bar{\bar{o}}$  mellett  $\underline{ao}$ ,  $\underline{e\bar{o}}$  közelebből meghatározhatatlan változatok. Az  $\bar{e}$  realizációja a Sajó völgyében  $\underline{e\bar{i}}$ , a Hernád vidékén  $\bar{\epsilon}$ , a Hegyalján  $\bar{e}$ . Valószínűleg háromszögű hosszú rendszerrel van itt dolgunk (Sajóvölgy, Hegyalja), esetleg négyszögűvel is (Hernád vidéke?).

*Dél.* A rövid rendszer négyszögűnek látszik, bár az  $e$  foném voltára csak a jázságból és a jász telepekről vannak adataink. A felső pestmegyei részeken már  $\bar{o}$ -zés üti fel a fejét, a telepek közül pedig a diósadi és sarmasági nyelvjárásban, a szomszédos dialektusok hatására, az  $\epsilon$  és  $e$  ejtés egyéneként váltakozik. Az  $a$  realizációja a gyöngyösvidékiben (az elnevezésre l. NAGY J. Nyr. XLIV, 441–2), a felső pestmegyeiben, a jásztelepek közül Kiskunfélegyházán  $\bar{a}$ .

Zilah vidékéről *a* kombinatórikus, a jászberényi nyelvjárásból, valamint Diósd vidékéről *ä* változatot jeleznek.

A hosszú rendszer háromszögű, *i*-zéssel megoldva. Az *ä* realizációja azokon a helyeken, ahol a rövid rendszerben *a* jelentkezik, *ä*. Kiskunfélegyháza környékén *a* mellett *ä*, *a* mellett *ä* is előfordul. Diftongikus változat általában nincs, kivéve a diósadi és sarmasági *ie*-t.

A fonológiai kép tehát:



*Irodalom: Nyugat.* SCHREIBER ZSIGMOND, Az esztergomi nyelvjárás, Nyr. IX, 539—44; ZOLNAI GYULA, Mátyusföld nyelvjárása, Nyr. XIX, 412—8, 456—68, 502—15, 554—68, XX, 22—30, 73—86, 118—26, 168—77, 209—23, 261—8, 320—30; TURZÓ FERENC, A nyitravidéki palóc nyelvjárás, Nyr. XXVIII, 448—52, 491—8; SZÜCS ISTVÁN, A nyitravidéki palóc nyelvjárás, Nyr. XXXIII, 382—95, 461—73; (szerző?): Egy nyitramegyei nyelvjárás. A nyitrai r. kat. főgimn. 1909/10. ért. Nyitra, 1910. 9—38.

*Közép és Kelet.* SZEDER FABIÁN, A palócok, TGyüjt. 1819/VI, 24—46; B. S., Rövid rajza a Gömöri Dialektusnak, TGyüjt. 1819/IX, 56—62; SZEDER FABIÁN, A palócokról, TGyüjt. 1835/II, 3—41; HOLLÓK IMRE, Észrevételek a gömöri barkók szójárájáról, TTár. 1836/IX, 60—4; SZABÓ ISTVÁN, Karancsvidéki palóc nyelv, TGyüjt. 1839/I, 43—66; OLÁH BELA, A nógrádi nyelvjárás, Tanulm. az egyet. m. nyelvt. társ. köréből I/1. füz. 59—61; ÉNEKES IMRE, Egri nyelvsajátságok, Tanulm. stb. I/3. füz. 239—44; ALBERT JÁNOS, A gömöri táj-szólás, Nyr. XVIII, 417—23, 453—9, 501—8; ZOLNAI GYULA, Egri nyelvsajátságok, Nyr. XVIII, 16—25; SÁTAI BARTHA DÖME JÓZSEF, Egri nyelvsajátságok, Nyr. XIX, 169—73, 213—8, 265—71, 313—7; ZOLNAI GYULA, Az egri nyelvsajátságokhoz, Nyr. XXI, 177—9; BARTHA JÓZSEF, A palóc nyelvjárás, Nyr. XXI, 168—76, 211—9, 306—14, 359—68, 416—23, 460—9, 502—11, 553—62, XXII, 31—5, 75—81; KOMORÓCZY MIKLÓS, Két különös nyelvjárásról, Nyr. XXXIII, 221—3; RADVÁNYI KÁLMÁN, Ipolyszalkai nyelvjárás. Budapest, 1910.

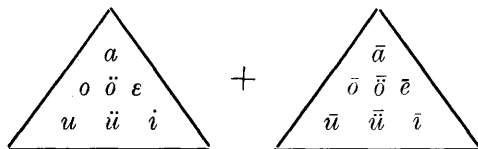
*Dél.* NAGY SÁNDOR, A váci nyelvjárás, NyF. 10; BERZE NAGY JÁNOS, A hevesmegyei nyelvjárás, NyF. 16; CSOMA KÁLMÁN, Jászberény nyelve. Budapest, 1908. Jásztelepek: SIMONYI ZSIGMOND, A pécskai nyelvjárás, Nyr. VII, 121—3; LÁSZLÓ GEZA, A zilahvidéki nyelvjárás, Nyr. XXVII, 438—43, 489—97, 542—9; XXVIII, 56—63, 112—5, 184—8, 231—9, 280—8, 330—3, 374—81, 418—21, 471—6; CSEFKÓ-MOLNÁR, Az adai nyelvjárás, Nyr. XXVII, 403—15; BACSÓ GYULA, Az adavidéki nyelvjárás, NyF. 37; DONGÓ ORBÁN, A kiskunfélegyházi nyelvjárás. Szeged, 1911.

## Alföld.

A nyelvjárás magja a Kiskunság és Szeged vidéke. A rövid rendszerben az *e* mellékváltozata az *ε*-nek. *Ö*-zés. Hogy az *ö*-nek van-e nyiltabb variánsa, kétséges. Szlavóniában az *a* foném realizálódása *á*. Curgó vidékéről *ä* kombinatórikus (?) változatot jeleznek.

A hosszú rendszer háromszögű és *é*-ző megoldású. A Duna-drávaközi részből az *o*, *ö*, *e* mellett fellépő *ao*, *eo*, *ee* diftongusok valószínűleg fakultatív változatok. Szlavóniában az *ä* realizálódása *ä*, kettőshangú variánsal.

Fonológiai kép:

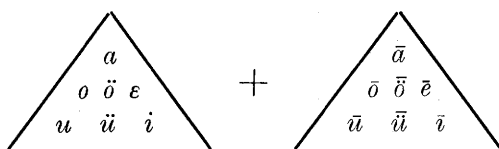


*Irodalom: Kiskunság:* SZANTÓ KÁLMÁN, A kecskeméti nyelvjárás, Nyr. IX, 356–61; SIMONYI JENŐ, Kalocsa környéke, Bpest. 1882; VASS BÉLA, A nagykőrösi nyelvjárás, NyF. 57. *Szegedvidék:* KÁLMÁNY LAJOS, Szeged népe, Arad, 1881; NÉGYESSY LÁSZLÓ, A szegedi nyelvjárás, Nyr. XV, 391–401, 442–50, 487–96, 539–49; KOVÁCS JÁNOS, Szeged és népe, Szeged, 1901. 441–9. *Duna-Drávaköz:* VASS JÓZSEF, A dunántúli nyelvjárás, MNyszet. V, 63–163; KORDA IMRE, A kiskunhalasi nyelvjárás, Nyr. XV, 25–8, 64–7, 113–8, 213–5, 303–5, 354–7; BALASSA JÓZSEF, Szeremle nyelve, Nyr. XVI, 501–5; KALMA ISTVÁN, A mohácsi nyelvjárás, Nyr. XXVII, 66–71, 110–4; SOMSSICH SÁNDOR, Nyelvsajátságok Baranya-Ózd vidékéről, Nyr. XXVII, 206–10, 285–8, 334–6; HÁRSING ISTVÁN, Az alsódrávai nyelvjárás hangváltozásai, Nyr. XXXI, 250–3; KOVÁCH ALADÁR, A tolnavármegyei Sárköz nyelvjárása, Nyr. XXXIII, 267–71, 333–8; NAGY JÓZSEF, A csökölyi nyelvjárás, Bpest. 1910.; BARTA LÁSZLÓ, A csurgóvidéki nyelvjárás, Bpest. 1918. *Szlavónia:* SZARVAS GÁBOR, A slávoniai tájszólás, Nyr. V, 9–13, 61–5; BALASSA JÓZSEF, A slávoniai nyelvjárás, Nyr. XXIII, 162–9, 212–7, 259–67, 306–12, 357–63.

## Duna-tiszai nyelvjárás.

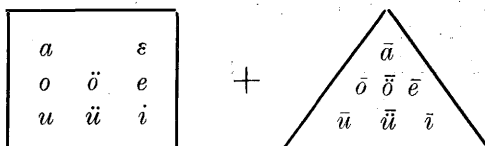
A Duna-Tisza közti rész felső része az ú. n. alsó pestmegyei nyelvjárás. Itt még a katolikus községekben is „a szomszédos alföldi nyelvjáróterület hatása alatt“ *ö*-zés divik (BALASSA, MNyj. 61). A hosszú rendszert az *é*-zés jellemzi („Az egész Duna-Tisza köze mind a két hangot egész egyformán *é*-nek ejti“ l. SIMONYI, A m. nyelv<sup>2</sup> 149). Cegléden a palóc település hatására az *e* fonémként jelentkezik.

A fonológiai helyzet általában:



Ettől el kell választanunk a tiszántúli vidéket. Innen egyes helyekről (Mezőtúr, Szentes és Szalonta) *e* fonémet is közölnek. A hosszú rendszer megoldása itt is *é*-zõ (kat.), de *í*-zõ is (ref.). Az északkeleti területhez közel csak *í*-zõ. Szalontán *ao*, *ēō*, *ēe* fakultatív variánsok, pusztulóban. Mezőtúron *ao*, *ēō*.

A fonológiai kép:



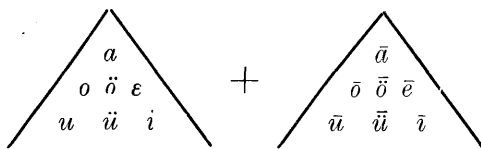
A bácskai részen az *e* ugyancsak külön foném, és így *e* terület a tiszántúlihoz tartozik fonológiailag.

*Irodalom:* ARANY JÁNOS, Az *ét* *í*-re váltó tájszólásról, Hátr. pr. dolg., MÉSZÁROS ISTVÁN, A mezőtúri nyelvjárás, Nyr. VIII, 357—62, 443—6, 497—8; NÉGYESY LÁSZLÓ, Hangtani adatok a szentesi nyelvjárásokról, Tanulm. az egyet. m. nyt. társ. köréből I/3. füz. 229—33; BALASSA JÓZSEF, Felsőbácskai nyelv-sajátságok, Nyr. XII, 215—8, 262—4; SOMOGYI GYULA, Az aradmegyei nyelv-járások, I. JANCsó-SOMOGYI, Arad vm. és Arad szab. kir. város monográfiája. Arad, 1912. III, 296—306; MÉSZÁROS ISTVÁN, A mezőtúri nyelvjáráshoz, Nyr. XLII, 286—7; VISKI KÁROLY, A szalontai nép nyelvéből, Nyr. XLII, 210—8, 255—61, 295—306, 356—60, 393—404, 454—63, XLIII, 126—32, 212—8, 263—6; VISKI KÁROLY, A szalontai nyelvjáráshoz, Nyr. XLIV, 360—4; KÖMÖVES GÉZA, A csantavéri nyelvjárás, NésNy. I, 114—7, 190—2, 243—5, 306—8, II, 59—61, 133—5; MOLE CZ BÉLA, A szentesi nyelvjárásról, NésNy. III, 256—63; TÓRI KÁROLY, A ceglédi nyelvjárás, a Sz. A. B. Könyvtára 1. sz. Szeged, 1930. „Átmenet” (a királyhágóntúliba): BÓSZÖRMÉNYI GÉZA, A jánosfalvi nyelvjárás, NyF. 29; SZENDREY ZSIGMOND, A biharmegyei Tárkány nyelvjárása, Nyr. XLIII, 161—8.

### Északkeleti nyelvjáróterület.

A felsőtiszai rész a palócba átmenetet képezõ zemplén-abauji-val együtt tárgyalható. E terület nagy részén az *e* mint variáns sem fordul elő. OLÁH G. *a* variánszt közöl Debrecenből, amely *fakul-tatívnak* látszik. A hosszú rendszer túlnyomóan *í*-zõ megoldású. A közép-sorban *ao*, *ēō*, *ēe* variánsok.

Tehát:

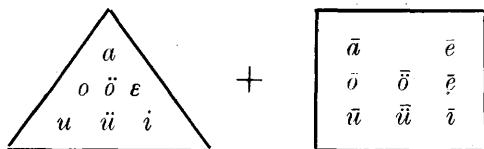


A Tiszahát-Ugocsa-Szamoshát vidéken az *e* ugyan jelentkezik, de nem foném. Az *q* kombinatórikus változat itt is előfordul.

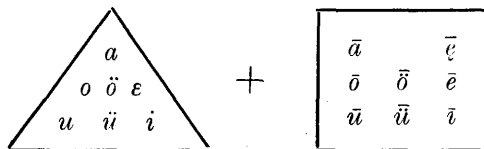
A hosszú rendszer négyszögű: Ugocsa és Szamoshát (keleti rész)  $\bar{e} - \bar{\varepsilon}$ , Tiszahát és Szamoshát (nyugati rész)  $\bar{e} - \bar{e}$  fonémpárt hoz. Ezen a részen és Szatmárban általában az  $\bar{o}$  mellett  $ou$ , az  $\bar{\ddot{o}}$  mellett  $\ddot{u}$  járja változatként. Tiszaháton  $\bar{\ddot{o}}$  és  $\bar{\varepsilon}$  variáns is jelentkezik.

A fonológiai alaphelyzet mindenütt egyforma, de különböző fonetikai realizációt mutat.

Ugocsa és Szamoshát (kelet):



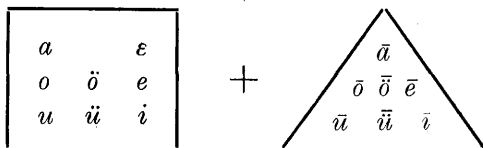
Tiszahát és Szamoshát (nyugat):



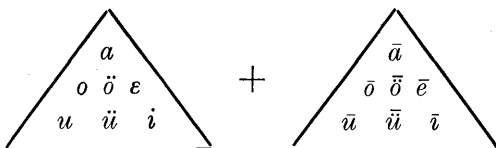
*Irodalom:* VASS JOZSEF (-LŐRINCZ KÁROLY), Kapnikbánya s vidékének nyelvjárása, NyK. II, 362—80; KÚNOS IGNÁC, A debreceni nyelvjárás, Nyr. IX, 160—5, 203—7; GÜTTENBERG A. P., A debreceni nyelvjáráshoz, Nyr. IX, 265—7; FÜLEP IMRE, A Szatmár városi nyelvjárásról, Nyr. IX, 263—5; a bányavárosok nyelvjárására I. ZOLNAI GYULA leírását PALMER KÁLMÁN, Nagybánya és környéke c. munkájában (Nagybánya, 1894) 115—7, vagy SZMIK ANTAL, Adalékok Felsőbánya monografiájához. Budapest, 1906; PÁLYI GYULA, Mátészalka és vidéke nyelvjárása, Nyr. XXVI, 494—9, 540—5; JENŐ SÁNDOR, Az érmelléki nyelvjárás, Nyr. XXIX, 209—13, 252—5, 333—6, 476—8; SZEMKŐ ALADÁR, Egy abauji ő-ző nyelvjárássziget, NyF. 13: 32—46; OLÁH GÁBOR, A debreceni nyelvjárás, NyF. 26; ZOLTAI LAJOS, Ő-ző nyelvjárás Debrecenben, Nyr. XXXV, 123—9; CSAPODI ISTVÁN, Máramarosi nyelvjárás, Nyr. XXXVI, 3—4; MADAI GYULA, A hajdúk beszéde, NyF. 56; TÖRÖS BÉLA, A beregszászi nyelvjárás, Budapest, 1910; SZABÓ ISTVÁN, Koltó szatmárvármegyei falu nyelvjárása. Székesfehérvár, 1914; CSÜRY BÁLINT, Nasalisatiós jelenségek a szamosháti nyelvjárásban. MNy. XXII, 336—40, CSÜRY BÁLINT, A tiszaháti és ugocsai nyelvjárás sajátosságai, MNy. XXV, 11—6.

### Királyhágóntúli nyelvjárás.

A kalotaszegiben (Fölszegen) az *e* foném. Az Almás medencében, Kolozsvár felé már csak variáns. Variánsok még: *q*, *ä*. A hosszú rendszer *í-ző*, az Alszezen *é-ző*vel vegyes megoldású. Tehát:



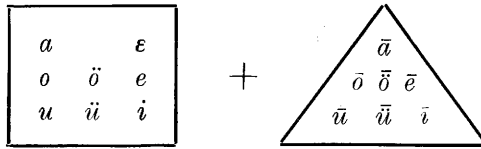
A terület többi részén (maros-szamosközi, küküllőmegyei) a rövid rendszerből hiányzik az *e* foném, amely csak néhol maradt meg változatként. Kombinatorikus variánsok: *q* és *ä* (szórványosan). A hosszú rendszer háromszögű, a maros-szamosköziben *í-ző*, Tordán és Küküllő megyében *é-ző* megoldással. Tehát:



*Irodalom:* KÜNS IGNÁC, Erdélyi kisebb nyelvjárások, Nyr. IX, 502—4, X, 20—3; KALMÁR ELEK, A szolnokdobokai tájszólás jellemzőbb sajátosságai, Nyr. XVII, 314—7; BALASSA JÓZSEF, Kalotaszeg, Nyr. XX, 464—9; CZUCZA JÁNOS, A kalotaszegi nyelvjárás, I. JANKÓ JÁNOS, Kalotaszeg magyar népe. Bpest, 1892. 205—21; KOLUMBÁN SAMU, A lozsádi nyelvjárás, Nyr. XXII, 353—9, 405—10, 456—9, 499—502, 555—7; LÁZÁR ISTVÁN, Az alsófehérmegyei népnyelv, Nyr. XXV, 346—51; SÓFALVY KÁROLY, Adalékok a magyar-décsei nyelvjáráshoz, Szolnok-Doboka megyei irod. tört. és etnogr. társ. III. évk. Dés, 1902. 12—39; ILLÉS ISTVÁN, A Szolnok-Doboka megyei nyelvjárások, u. o. 40—53; VISKI KÁROLY, A tordai nyelvjárás, NyF. 32; NÉMETH SÁNDOR, A domokosi nyelvjárás, Nyr. XLII, 9—15, 65—71.

### Székelység.

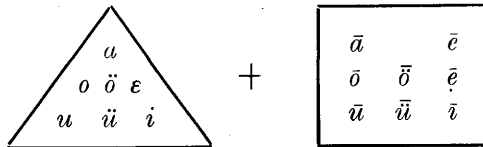
A marosszékit a keleti *e-ző* vidékkel szokták kapcsolatba hozni, de biztos adatunk az *e* foném voltára nincs. A rövid rendszer mellett *ä* kombinatorikus és *ä* variáns. A hosszú rendszer háromszögű, *é-ző* megoldással. Tehát valószínűleg:



A nyugati nyelvjárás magja a keresztúri dialektus, amely erősen *ö*-zű. Itt az *e* csak néhány szóban jelentkezik és variánsa az *ε*-nek. A Sóvidék, Havasalja és Homoród már többé-kevésbé átmenetet képez kelet felé. A keresztúri, sóvidéki, havasalji dialektusban és a homoródi járásban *ā* kombinatórikus változat is jelentkezik. Szakadátton is. Az *ū* változat különösen a Havasalján gyakori, de Szakadátton is megvan. A Sóvidékről *q* kombinatórikus variánst is jeleznek.

A hosszú rendszerben az *ē* és *ē̄* külön foném (BALASSA). A Havasalján és Homoród vidékén *ao*, *ēö*, *εe*, a Sóvidéken és Havasalja egy részén *ou*, *öü*, *ei* variánsok. Ezek az Erdővidéken (régii Bardóc-szék) és a keresztúriban is előfordulnak néha.

A fonológiai kép itt:



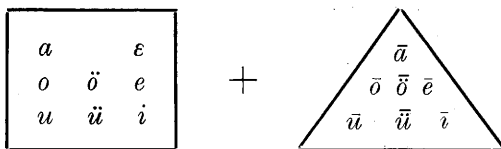
A keleti területen az *e* külön foném. Adataink vannak erre Gyergyóból, Csikból, Háromszékből egyaránt. Halmágyon is foném. Az *ā* kombinatórikus változat Alcsíkban és Halmágyon, az *q* kombinatórikus változat Csikban, Gyergyóban és Háromszék alsósepsi, orbai, kézdi, miklósvárszéki és felsősepsi nyelvjárásaiban, az *ū* változat Gyergyóban, Középcsíkban és Háromszék alsósepsi, orbai, kézdi, miklósvárszéki részén fordul elő és Halmágyon.

A hosszú rendszer Gyergyóban és Csikban háromszögű, *é*-zű megoldású. Hétfaluban *i*-zéssel vegyest. A háromszékire BALASSA azt mondja, hogy megkülönbözteti az *ē* és *ē̄*-t. ERDÉLYI ezt nem erősíti meg. Biztosan csak a háromszékihez sorolt Nagybacon nyelvről lehet ezt megállapítani, viszont ez már átmeneti vidék a nyugati nyelvjáráshoz. A középsor variánsai valószínűleg fakultatív variánsok: *uo*, *üö*, *ie* (Középcsík, Háromszék orbai része, Halmágy), *ao*, *ēö*, *εe*

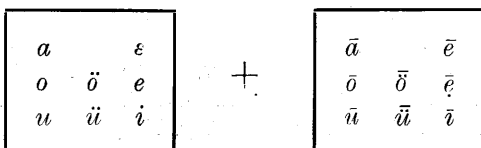


(Alcsík) és *ou*, *öü*, *ei* (Háromszék szentléleki, felsősepsi és miklós-várszéki része).

A helyzet tehát nagyrészt



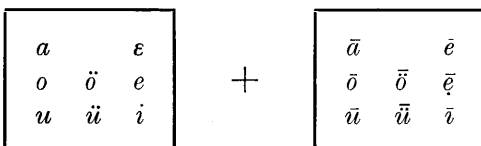
A háromszéki nyelvjárás nyugati részére pedig bízvást fel lehet venni, hogy a kép:



A moldvai csángókat a keleti székelységhez szokták számítani. Ha ez fonológiailag is helytálló megállapítás, akkor a rövid rendszer négyszögű. Szórványosan előfordul az *ä* variáns. Kombinatorikus változatok: *á*, *ǣ*, valamint a WICHMANN feljegyezte *ε* (*u* és ritkábban *i* előtti szótagban).

A hosszú rendszer megállapításánál csak tapogatódzásra vagyunk utalva. BALASSA *ē* és *ē̄*, CSÜRY *ē* és *ē̄* megkülönböztetése négyszögű rendszert sejtet. Az *ē* mellett *ie* vagy *ee* mellékváltozat (főleg első szótagban).

A fonológiai kép talán:



de lehetséges, hogy ugyanolyan, mint a csíki részeken.

*Irodalom:* HUNFALVY PÁL, Székely beszéd, MNyszet. V, 345—63; LÖRINCZ KÁROLY, Háromszéki nyelvjárás, MNyszet. VI, 206—45, 316—65; KRIZA JÁNOS, Vadrózsák. Kolozsvárott, 1863. 547—65; VASS JÓZSEF (Lörinc K.), Adalékok a magyar nyelvjárastanhoz II, NyK. III, 1—18; T. NAGY IMRE, A csíki nyelvjárásról. A székely műv. és közgazd. egyesület IV. évkönyve. Budapest, 1880. 32—44; KÚNOS IGNÁC, Erdélyi kisebb nyelvjárások, NyT. IX, 502—4, X, 20—3;

STEUER JÁNOS, A székely nyelv hangjai. A székely-udvarhelyi főreal 1887/8. ért. 1—20; NAGY GÉZA, A székelyek és a pannoniai magyarok, Ethn. I, 165—79; BALASSA JÓZSEF, A székelyek nyelve. Ethn. I, 309—13; ZOLNAI GYULA, A székelyek nyelve s a dunántúli nyugati nyelvjárások, Nyr. XXI, 553—5; STEUER JÁNOS, A székely diftongusok, Nyr. XXII, 124—31; u. a., Csiki székelység, Nyr. XXII, 213—8; u. a., A székely hangrendszer, Nyr. XXII, 250—6, 298—303; HORGER ANTAL, A halmágyi nyelvjárás-sziget, NyK. XXXI, 365—423; SZABÓ DEZSŐ, A csíkszentdomokosi nyelvjárás, NyF. 9: 19—32; HORGER ANTAL, Nyelvjárási jegyzetek, NyF. 13: 24—31 (Nyr. XXXII, 558—66); u. a., Székely-udvarhelytől Brassóig, Nyr. XXXIII, 445—51; u. a., A keleti székelység nyelvjárási térképe, MNy. I, 446—54; GENCSY ISTVÁN, A gyergyói nyelvjárás, NyF. 20: 31—62; ERDÉLYI LAJOS, A háromszéki nyelvjárásról, NyK. XXXVI, 309—44; HORGER ANTAL, A háromszéki nyelvjáráshoz, NyK. XXXVII, 307—23; u. a., Udvarhely megye székely nyelvjárájának hangtani sajátosságai, NyK. XXXIX, 275—93; HORGER ANTAL (-SCHUSZTER MIHÁLY) A szakadati nyelvjárássziget, MNy. VI, 197—209, 306—15, 378—82; N. BARTHA KÁROLY, Udvarhely vármegye nyelvjáráseinak alaktana. Székelyudvarhely, 1914.; KONSZA SAMU, Nagybacon nyelvjárása, NyF. 75; ERDÉLYI LAJOS; Az udvarhelymegyei székelység és a nyugati magyarság nyelvi összefüggése, MNy. XIII, 196—201, 225—30; u. a., A székely nyelvjárásokhoz és telepedéstörténethez, MNy. XV, 72—7.

Moldvai csángók: SZARVAS GÁBOR, A moldvai csángó nyelvről, Nyr. III, 1—6, 49—54; MUNKÁCSI BERNÁT, A moldvai csángók nyelvjárása, Nyr. IX, 444—55, 481—93, 529—33, X, 101—7, 149—58, 199—205; RUBINYI MÓZES, Adalékok a moldvai csángók nyelvjáráshoz, Nyr. XXX, 57—65, 109—16, 170—82, 227—35; u. a., Újabb adalékok a csángók nyelvjáráshoz, Nyr. XXXI, 1—7, 82—7, 143—8, 202—8; WICHMANN GYÖRGY, A moldvai csángó magánhangzók történetéből, Nyr. XXVII, 193—202, 241—9, 303—14; u. a., A *tš*, *s*, *z*, *š* és *ž* hangok története a moldvai csángók nyelvében, NyK. XXXVII, 149—63; u. a., A moldvai csángó mássalhangzók történetéből, MNy. IV, 160—7, 208—16, 295—307, 394—400, 457—62; RUBINYI MÓZES, A moldvai csángók nyelvjáráshoz, NyK. XXXVIII, 257—65 (WICHMANN válasza: NyK. XXXVIII, 265—6); SIMONYI ZSIGMOND, A moldvai csángó *c*-ről, Nyr. XXXVIII, 26—8; LOSONCZI ZOLTÁN, A moldvai csángók eredetéről, Nyr. XLIV, 13—20, 60—6.

LAZICZIUS GYULA.